

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Jiří Lehnert

Stalin a sovětská zahraniční politika v letech

1945-1947

Bakalářská práce

Brno 2017

Autor práce: **Jiří Lehnert**

Vedoucí práce: **PhDr. Bohuslav Litera, CSc.**

Rok obhajoby: **2017**

Bibliografický záznam

LEHNERT, Jiří. *Stalin a sovětská zahraniční politika v letech 1945-1947*. Brno, 2017. 58 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce *PhDr. Bohuslav Litera, CSc.*

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá analýzou sovětské zahraniční politiky po skončení druhé světové války, zejména v letech 1945-1947. Zaměřuje se na aspekty sovětské zahraniční politiky na pozadí narůstajícího napětí mezi mocnostmi protihitlerovské koalice, především mezi Sovětským svazem a Spojenými státy. Diplomová práce se proto věnuje i sovětské strategii na konferencích Velké trojky v Jaltě a v Postupimi v roce 1945. Sovětské reakce na mezinárodní vývoj v letech 1945-1947 jsou spjaty s procesem sovětizace zemí střední a jihovýchodní Evropy. Práce se v tomto směru krátce zabývá hlavně poválečným vývojem v Polsku, Bulharsku, Rumunsku a Německu. Jedním ze stěžejních cílů práce je také snaha o vystižení úlohy sovětského vůdce Josifa Vissarionoviče Stalina v zahraničně-politické agendě Sovětského svazu. Diplomová práce si rovněž klade za cíl zjistit, jestli a jakým způsobem ovlivnila mezinárodní situace daného období vztahy uvnitř sovětského vedení.

Abstract

This bachelor thesis deals with the analysis of Soviet foreign policy after World War II, especially in 1945-1947. The paper focuses on aspects of Soviet foreign policy against the backdrop of increasing tensions between the powers of the anti-Hitler coalition, especially between the Soviet Union and the United States. This work deals with the Soviet strategy at the conferences of the Great Troika in Yalta and Potsdam in 1945. The Soviet reactions to international development in 1945-1947 are connected with the process of sovereignty of Central and Southeastern Europe. The work is briefly focused on post-war developments in Poland, Bulgaria, Romania and Germany, as well as on the Soviet reaction to the new US

foreign policy of containment of Communism through the Truman Doctrine and the Marshall Plan in 1947. The Soviet Union reacted to this situation by establishing of The Information Bureau of the Communist and Workers' Parties in the same year. One of the main goals of the thesis is also the effort to capture the role of Soviet leader Josif Vissarionovich Stalin in the foreign policy agenda of the Soviet Union. The thesis also aims to find out, if and how the international situation of this period affected the relations within the Soviet leadership.

Klíčová slova

SSSR, Stalin, studená válka, Molotov, Žukov, sovětizace, sovětská zahraniční politika, Jalta, Postupim, Kominforma, Ždanov

Keywords

USSR, Stalin, Cold War, Molotov, Zhukov, Sovietization, Soviet Foreign Policy, Yalta, Potsdam, Kominform, Zhdanov

Rozsah práce: 125 343 znaků včetně mezer

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Brně dne 17. 5. 2017

Jiří Lehnert

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval především vedoucímu bakalářské práce PhDr. Bohuslavu Literovi, CSc. a vedoucímu bakalářského semináře doc. PhDr. Jiřímu Vykoukalovi, CSc. stejně jako celému profesorskému sboru Fakulty sociálních věd za jejich odborné rady, pomoc a vedení při psaní této diplomové práce.

V neposlední řadě bych chtěl poděkovat rodině a přátelům za podporu při mém působení na Fakultě sociálních věd a učitelům dějepisu z Gymnázia Vyškov PhDr. Radku Mikulkovi a PhDr. Arnoštu Drmolovi za jejich příkladné vedení výuky, které mě inspirovalo k dalšímu studiu historických věd.

Jiří Lehnert

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Jiří Lehnert

E-mail:

j.lehnert@seznam.cz

Studijní obor:

Soudobé dějiny

Semestr a školní rok zahájení práce:

Letní, 2016

Semestr a školní rok ukončení práce:

Letní, 2017

Vedoucí bakalářského semináře: doc.

PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Vedoucí práce:

PhDr. Bohuslav Litera, CSc.

Název práce:

Stalin a sovětská zahraniční politika v letech 1945-1947

Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):

Práce se zabývá sovětskou zahraniční politikou koncem druhé světové války a v prvních poválečných letech. Především se zaměřuje na léta 1945-1947, ve kterých docházelo ke zvyšování napětí mezi západními mocnostmi a Sovětským svazem. Práce se krátce dotýká také předválečné zahraniční politiky Sovětského svazu, a to z důvodu jejího porovnání s vývojem zahraniční politiky v poválečných letech. Práce se dále snaží identifikovat úlohu Josifa V. Stalina v zahraniční politice SSSR a vznikající rozpory uvnitř sovětského vedení v návaznosti na mezinárodní dění.

Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek): Práce se od původního kladení důrazu na počátky studené války v letech 1945-1947 pokouší zaměřit více na samotnou sovětskou zahraniční politiku, a to nejen na její reakce na mezinárodní situaci v daném období, ale také na vznikající rozpory uvnitř zahraničněpolitického aparátu Sovětského svazu. Bylo tak učiněno z důvodu vysvětlení Stalinovy úlohy v sovětské zahraniční politice a dále otázek, týkajících se vlivu mezinárodního dění na sovětskou politickou špičku. Práce se oproti původnímu projektu rovněž více zabývá procesem sovětizace některých zemí střední a jihovýchodní Evropy, a to z důvodu analýzy poválečných cílů J. V. Stalina a sovětské zahraniční politiky v prvních poválečných letech.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

1. Sovětská zahraniční politika
2. Sovětizace
3. Vznik Informačního byra komunistických a dělnických stran

Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů):

BROWN, Archie. Vzestup a pád komunismu. 1. vyd., Brno: Jota, 2011.

BUTLER, Susan. Stalin & Roosevelt: portrét partnerství. 1. vyd., Brno: Jota, 2016.

ČUJEV, Feliks Ivanovič. Vzpomínky Molotova. Praha: Orego, 1996.

DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Praha: Karolinum, 2004.

GADDIS, John Lewis. Studená válka. Praha: Sloart, 2006.

GIBIANSKIJ, Leonid Janovič. Moskva a východní Evropa: některé aspekty vzniku sovětského bloku. Soudobé dějiny 4/1, 1997.

CHLEVNJUK, Oleg Vital'jevič. Stalin: nový životopis. 1. vyd., Praha: Paseka, 2016.

CHUBARIYAN, Alexander O. a Vladimír O. PEČATNOV. Molotov 'the Liberal': Stalin's 1945 Criticism of his Deputy. Cold War History 1/1, 2000.

KARPOV, Vladimír Vasil'jevič. Maršál Žukov: jeho spolubojovníci a soupeři ve válce i v míru. Praha: Ottovo nakladatelství, 2012

KNIGHT, Amy W. Berija - Stalinův první pobočník. Vyd.1. Litvínov: Dialog, 1995.

KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010.

LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. 1. vyd., Praha: Dokořán, 2015.

LITERA, Bohuslav. Od Jalty k začátkům studené války. Slovanský přehled 81/2, 1995.

LITERA, Bohuslav. Spojenci na začátku studené války: Stalin a takzvané dlouhé telegramy. Soudobé dějiny 4/1, 1997.

MASTNY, Vojtech. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. 1. vyd., Praha: Aurora, 2001.

OSTAP, Pavel. Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov. Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie 18/7, Praha: Neptun DeskTopPublishing, 2007. PEČATNOV, Vladimír. "The Allies are Pressing on You to Break Your Will..." Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov And Other Politburo Members, September 1945 - December 1946. Woodrow Wilson Centre [online], 1999. Dostupné na <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-allies-are-pressing-you-to-break-your-willforeign-policy-correspondence-between>.

REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici. Slovanský přehled 90/1, 2004.

REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. Soudobé dějiny 7/4, 2000.

REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici II. Soudobé dějiny 8/1, 2001.

REIMAN, Michal. Stalin po válce (1945 - 1948). Soudobé dějiny 4/1, 1997.

SSSR i germanskij vopros 1941-1949: dokumenty iz Archiva vnešnej politiki Rossijskoj Federacii = Die UdSSR und die Deutche Frage 1941-1949. 1996.

TEJCHMAN, Miroslav. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. 1. vyd., Praha: Historický ústav, 1995.

TINDALL, George Brown, a David E. SHI. Dějiny Spojených Států Amerických. 3. opr. a dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg. Tom 1, 1944-1948 gg./ T.V. Volokitin. Rossijskaja Akademija nauk; Institut slabjanovedenija; Federal'naja archivnaja služba Rossii; Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii ; Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii. 1998.

VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

ŽUKOV, Georgij Konstantinovič. Vzpomínky a úvahy. 3. české vyd. (V Našem vojsku 2.), Praha: Naše vojsko, 2006. Historie a vojenství.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

Úvod	10
1. Sovětská zahraniční politika	16
<i>1.1. Sovětská zahraniční politika před rokem 1945</i>	16
<i>1.2. Konference Velké trojky v roce 1945</i>	21
<i>1.3. Vjačeslav Molotov</i>	24
2. Sovětizace	28
<i>2.1. Principy sovětizace</i>	28
<i>2.2. Polsko</i>	32
<i>2.3. Bulharsko a Rumunsko</i>	34
<i>2.4. Sovětská zahraniční politika a německá otázka</i>	40
<i>2.5. Georgij K. Žukov</i>	43
3. Vznik Informačního byra komunistických a dělnických stran	45
<i>3.1. Předchůdci Kominformy</i>	45
<i>3.2. Marshallův plán</i>	46
<i>3.3. Založení Informbyra</i>	49
<i>3.4. Napětí v Kremlu</i>	51
Závěr	52
Summary	56
Použité primární prameny	57
Použitá literatura	57

Úvod

Po skončení druhé světové války v roce 1945 se stal Sovětský svaz jednou ze světových velmocí. Tato skutečnost se stala rozhodujícím faktorem pro vývoj mezinárodních vztahů v druhé polovině 20. století. Po porážce mocností Osy ve druhé světové válce se čím dál častěji začaly projevovat rozdíly mezi spojeneckými velmocemi, tedy mezi Spojenými státy americkými, Velkou Británií a Sovětským svazem. Svět stál na prahu dalšího konfliktu - tentokrát odlišného od těch předcházejících. Začala válka ideologií, taktika zastrašování a závody ve zbrojení. V tomto konfliktu šlo především o získání vlivu ve světě. Započala studená válka. V této bakalářské práci se pokusíme vybádat, jakým způsobem se s těmito změnami vypořádali Josif Vissarionovič Stalin a další představitelé sovětské zahraniční politiky v prvních poválečných letech. Sovětská zahraniční politika totiž v reakci na situaci po konci války změnila své cíle. Některými těmito cíli se budeme v této práci zabývat. Jedním z nejdůležitějších z nich, byla ochrana západní hranice Sovětského svazu a z toho plynoucí proces sovětizace některých evropských států a rozšiřování komunistické ideologie v Evropě. Stalin byl také nucen reagovat na poválečný mezinárodní vývoj a některé kroky západních spojenců Sovětského svazu. Jednalo se zejména o úspěšné odpálení první americké atomové bomby v roce 1945, o vyhlášení Trumanovy doktríny a Marshallova plánu v roce 1947. V práci se pokusíme identifikovat mocenské rozbroje uvnitř vedení Sovětského svazu, které mohly být ovlivněny mezinárodním vývojem. S tímto souvisí také možné oslabení Stalinovy pozice v důsledku zhoršení jeho zdravotního stavu těsně po skončení druhé světové války.

Téma práce jsem si vybral pro jeho velký význam pro celý vývoj druhé poloviny 20. století. Stalin a sovětská zahraniční politika měli totiž zásadní vliv na vypuknutí studené války a ovlivnili životy lidí nejen v celé východní a střední Evropě na desítky let. Způsobili to svými imperiálními choutkami a také rozšiřováním sovětského politického systému mimo hranice SSSR. Je jasné, že odpovědnost za vypuknutí studené války nelze přičítat jednostranně pouze Sovětskému svazu, ale také ostatním členům bývalé protihitlerovské koalice. Nicméně vliv sovětské zahraniční politiky a samotného Stalina na počátky studené války určitě nebyl nezanedbatelný. Otázku možných rozporů uvnitř vedení Sovětského svazu způsobené mezinárodním děním v letech 1945-1947 jsem si vybral proto, že je důležitá z hlediska dalšího politického vývoje nejen v SSSR, ale také v budoucím východním bloku a následně i v mezinárodních vztazích.

Cílem diplomové práce je pokusit se analyzovat sovětskou zahraniční politiku po druhé světové válce, konkrétně v letech 1945-1947. Tedy pokusit se odpovědět na následující otázky. Jakým způsobem se sovětská zahraniční politika změnila po konci druhé světové války? Jaká byla Stalinova úloha v sovětské zahraniční politice v letech 1945 až 1947? Jakým způsobem reagoval Sovětský svaz na mezinárodní vývoj v tomto období? Tedy mimo jiné, jakou strategii Moskva zvolila pro naplňování svých ambicí v některých státech Evropy, které postupně chtěla zahrnout do své sféry vlivu? Jakou měrou přispěl Sovětský svaz svojí taktikou v Evropě k rozpoutání studené války? A jestli vývoj mezinárodní situace nějakým způsobem ovlivnil mocenské boje uvnitř vedení Sovětského svazu?

Pro zpracování této bakalářské práce využijeme především studium odborné literatury, tedy získávání faktů ze sekundárních pramenů. Ovšem pokusíme se užít také přímé metody, tedy čerpání informací z primárních pramenů v podobě memoárů některých zúčastněných a také souvisejících sovětských dokumentů z inkriminovaného období. Paměti účastníků událostí, kterými se budeme zabírat, mohou být ovšem někdy poněkud zavádějící. Jedná se totiž o subjektivní pohled dotyčných. Dále využijeme metody deduktivní se synchronním přístupem a mimo pramenných znalostí. To znamená, že se pokusíme analyzovat sovětskou zahraniční politiku daného období z různých úhlů pohledu. Tyto si vytyčíme pomocí působnosti sovětské zahraniční politiky v letech 1945–1947, tedy podle toho, v jakých oblastech chtěla dosáhnout svých cílů (např. územních zisků, zvýšení politického a ekonomického vlivu SSSR v některých regionech atd.). V této práci se zaměříme, jak je již výše zmíněno, na roky 1945-1947. Nicméně v první části naší práce se budeme velice stručně věnovat také sovětské zahraniční politice před rokem 1945. Důvodem je srovnání předválečné a poválečné sovětské zahraniční politiky a také upřesnění některých příčin dalšího vývoje vztahů SSSR s některými státy po roce 1945. Jedná se o široké téma, které nelze komplexně zpracovat v rámci bakalářské práce, proto se budeme věnovat jen některým zásadním otázkám. Převážně těm, které přispěly k rozpoutání studené války a které mohly ovlivnit některé vnitropolitické boje v SSSR.

V první kapitole bakalářské práce *Sovětská zahraniční politika* se pokusíme definovat sovětskou zahraniční politiku v letech 1945-1947. Uvedeme v ní také, jakou úlohu a vliv měl Stalin v zahraničních záležitostech Sovětského svazu na konci a po skončení druhé světové války. Budeme se v ní věnovat také roku 1945, konkrétně zmíníme některé důležité skutečnosti týkající se konferencí „Velké trojky“. Pozornost nebudeme upínat jen na Jaltu a Postupim, ale také na londýnskou konferenci ministrů zahraničí z podzimu 1945. Ta byla

zásadní z pohledu vývoje vztahu mezi Stalinem a lidovým komisařem zahraničních věcí Sovětského svazu Vjačeslavem Molotovem, který byl považován za případného diktátora nástupce v čele SSSR. S otázkou pozice Molotova ve vedení SSSR souvisí také projekt vývoje sovětské atomové bomby. Ten krátce vedl právě tehdejší sovětský ministr zahraničí, než ho v něm nahradil lidový komisař vnitřních věcí SSSR Lavrentij Berija. V druhé kapitole nazvané *Sovětizace* se budeme věnovat zahraniční politice Sovětského svazu v letech 1945-1947 na území dobytém Rudou armádou. Krátce se v ní tedy budeme zabírat procesem sovětizace v některých Sověty dobytých státech, a to zejména v souvislosti s narůstajícím napětím mezi vítěznými mocnostmi. Nejprve se budeme zabývat situací v Polsku, jelikož se zde jako v první zemi začaly projevovat rozdíly v sovětských a západních představách o poválečném uspořádání Evropy, a to v souvislosti s ustanovením polské prozatímní vlády. Jako další příklad sovětizace uvedeme bulharský a rumunský případ. V obou zemích totiž již během války dostal Stalin příslib většinového sovětského vlivu od britského předsedy vlády Winstona Churchilla. To přispělo k mimořádně tvrdému sovětizačnímu postupu v těchto dvou státech. Blíže se zaměříme také na situaci v Německu, a to především ve spojení s osobou sovětského maršála Georgije Žukova. Jeho stále více vzrůstající popularita na konci války nejen v Sovětském svazu, ale také mezi západními spojenci, se mohla stát potenciální hrozbou pro autoritu či dokonce jedinečné postavení samotného Stalina ve vedení SSSR. Situace v Německu, kde Žukov působil, mohla tedy také ovlivnit další osud tohoto sovětského maršála. V řešení německé otázky spojené s čerpáním reparací se také ukázaly drobné rozpory mezi některými politiky v sovětském vedení. Ve třetí kapitole *Vznik Kominformy* se zaměříme na reakci sovětské zahraniční politiky na americkou zahraniční politiku „zadržování komunismu“. Jednalo se hlavně o vyhlášení Trumanovy doktríny a Marshallova plánu v roce 1947, což mimo jiné vyplynulo z oslabení britského vlivu ve světě. Významným z pohledu sovětské zahraniční politiky v tomto roce byl také neúspěch komunistů ve Francii a Itálii. V důsledku těchto událostí Sověti přistoupili k řešení situace pomocí založení nové mezinárodní instituce - Informačního byra komunistických a dělnických stran. To se mělo stát nástrojem sovětských komunistů k ovládnutí ostatních komunistických stran ve světě. Tento akt více upevnil vůdčí postavení sovětských komunistů v mezinárodním komunistickém hnutí. Souvisel také s poválečným růstem vlivu leningradského straníka Andreje Ždanova, na jehož osobu se v této kapitole v rámci zahraniční politiky také krátce zaměříme.

O tématu Stalinově a sovětské poválečné zahraniční politiky bylo napsáno velké množství prací. My se v naší bakalářské práci budeme převážně opírat o sekundární literaturu, ale

budeme čerpat také z některých sovětských dokumentů. Jako první uvedeme monografii *Vzestup a pád komunismu*¹ britského historika Archie Browna, který působí na univerzitě v Oxfordu a specializuje se na dějiny Sovětského svazu, Ruska a studené války. Tato jeho monografie provází dějinami komunismu od jeho počátků z dob Karla Marxe přes utváření socialistického bloku ve východní Evropě až do jeho současnosti. Naší práci by měla být nápomocna k přiblížení základních premis o Stalinově komunistické ideologii ve vztahu k mezinárodnímu dění a rozšiřování sovětského vlivu v Evropě. Další knihou, kterou použijeme pro zpracování naší práce, napsanou českými historiky Jiřím Vykoukalem, Miroslavem Tejchmanem a Bohuslavem Literou, je kniha: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*.² Věnuje se historii východního bloku včetně jeho vzniku, tedy problematice sovětizace. Sovětizací zemí střední a východní Evropy se také zabývá kniha, kterou editoval Miroslav Tejchman, *Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*.³ Z této publikace budeme čerpat informace o sovětizaci některých států, ve kterých tento proces proběhl v letech 1945-1947. S problematikou sovětizace souvisí i článek ruského historika Leonida Gibianského *Moskva a východní Evropa: některé aspekty vzniku sovětského bloku*.⁴ V něm se tento historik zaměřuje na podřízenost evropských komunistických stran Moskvě zejména v poválečném období. To bylo důležité při procesu sovětské satelizace zemí východní a střední Evropy, proto tohoto článku užijeme i v naší práci.

Další knihou, kterou použijeme, napsanou českým historikem žijícím ve Spojených státech Vojtěchem Mastným je *Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta*.⁵ Mastný je uznávaný expert na období studené války a v tomto jeho díle je pro naši bakalářskou práci důležitá analýza sovětské zahraniční politiky po druhé světové válce. Z biografie *Stalin: nový životopis*⁶ od ruského archiváře a historika Olega Chlevnjuka budeme čerpat informace o osobě sovětského diktátora Josifa Vissarionoviče Stalina. Další biografickou knihu, kterou použijeme, napsala Amy Knight a nese název *Berija – Stalinův první pobočník*.⁷ Americká historička v ní provází zejména Berijovou politickou kariérou. V jejím díle tak rozebírá zejména vnitropolitické vztahy ve vedení SSSR. Dalším

1 BROWN, Archie. Vzestup a pád komunismu. 1. vyd., Brno: Jota, 2011.

2 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

3 TEJCHMAN, Miroslav. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. 1. vyd., Praha: Historický ústav, 1995.

4 GIBIANSKIĽ, Leonid Janovič. Moskva a východní Evropa: některé aspekty vzniku sovětského bloku. Soudobé dějiny 4/1, 1997.

5 MASTNY, Vojtech. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. 1. vyd., Praha: Aurora, 2001.

6 CHLEVNJUK, Oleg Vital'jevič. Stalin: nový životopis. 1. vyd., Praha: Paseka, 2016.

7 KNIGHT, Amy W. Berija - Stalinův první pobočník. 1. vyd, Litvínov: Dialog, 1995.

životopisným dílem, ze kterého budeme čerpat v naší práci, je *Maršál Žukov: jeho spolubojovníci a soupeři ve válce i v míru*⁸ od ruského publicisty Vladimíra Karpova. Tento sovětský spisovatel v knize provází Žukovovým zejména vojenským životem. Nicméně se zabývá i intrikami mezi sovětskou elitou. Pro seznámení se s průběhem a se závěry z jaltské konference z února 1945 využijeme práci americké historičky Susan Butlerové. Ta zkoumala ve své knize *Stalin & Roosevelt: portrét partnerství*⁹ vztah mezi Stalinem a americkým prezidentem F. D. Rooseveltem a okrajově také britským premiérem W. Churchillem na pozadí jednání uvnitř protihitlerovské koalice. Otázkou následků konference na Jaltě se zabývá ve svém článku *Od Jalty k začátkům studené války*¹⁰ Bohuslav Litera. V této stati bude pro naši práci důležité zejména dodržování dohod týkajících se především uspořádání poválečné Evropy, které byly mocnostmi na Jaltě uzavřeny. Dále využijeme i článek stejného autora *Spojenci na začátku studené války: Stalin a takzvané dlouhé telegramy*.¹¹ Věnuje se sovětské zahraniční politice a nedůvěře, kterou vyvolávala u západních spojenců. Sovětskou zahraniční politikou v roce 1945 se zabývá poslední kapitola knihy *Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945*¹² také od Bohuslava Lityry. Proto využijeme některých poznatků také z tohoto díla.

Mezi další práce, které se věnují problematice naší práce, patří článek od českého historika Michala Reimana nazvaný *Poválečné soupeření a konflikty v sovětském politickém vedení*.¹³ Stejnou či obdobnou problematikou se tento autor zabývá také v dalších jeho člancích *Stalin po válce (1945 - 1948)*¹⁴, *Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici. I. - Sovětské dějiny v nových dílech ruských autorů*¹⁵, *Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici. II. - Sovětské dějiny v nových dílech ruských autorů*.¹⁶ Obdobným tématem se zaobírá také český historik Pavel Ostap ve svém článku *Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov*.¹⁷ Ostap se v tomto článku zaměřuje hlavně na vnitropolitický boj mezi dvěma mocenskými skupinami uvnitř sovětského vedení, zejména po možném oslabení Stalinova

8 KARPOV, Vladimír Vasil'jevič. *Maršál Žukov: jeho spolubojovníci a soupeři ve válce i v míru*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2012.

9 BUTLER, Susan. *Stalin & Roosevelt: portrét partnerství. I. vyd., Brno: Jota, 2016.*

10 LITERA, Bohuslav. *Od Jalty k začátkům studené války. Slovanský přehled 81/2, 1995.*

11 LITERA, Bohuslav. *Spojenci na začátku studené války: Stalin a takzvané dlouhé telegramy. Soudobé dějiny 4/1, 1997.*

12 LITERA, Bohuslav. *Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. I. vyd., Praha: Dokořán, 2015.*

13 REIMAN, Michal. *Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici. Slovanský přehled 90/1, 2004.*

14 REIMAN, Michal. *Stalin po válce (1945 - 1948). Soudobé dějiny 4/1, 1997.*

15 REIMAN, Michal. *Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. Soudobé dějiny 7/4, 2000.*

16 REIMAN, Michal. *Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici II. Soudobé dějiny 8/1, 2001.*

17 OSTAP, Pavel. *Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov. Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie 18/7, Praha: Neptun DeskTopPublishing, 2007.*

vlivu v poválečných letech. Tento politický zápas podle Ostapa často souvisel s vývojem mezinárodní situace.

Další kniha, která se dotýká tématu naší práce a kterou užijeme, byla napsána českým historikem Karlem Durmanem. Ten jí pojmenoval *Popely ještě žhavé I.: velká politika 1938-1964*.¹⁸ Tato monografie se zaměřuje na vývoj mezinárodních vztahů v období od počátků druhé světové války až po počátek 60. let 20. století. V publikaci se její autor věnuje také sovětské zahraniční politice v tomto období. Dalším zdrojem pro naši práci jsou vzpomínky Vjačeslava Molotova. Ty sepsal ruský publicista Felix Čujev z rozhovorů s Molotovem pořádaných v době, kdy tento bývalý vrcholný představitel strany byl již v politickém důchodu. Tato kniha se jmenuje *Vzpomínky Molotova*.¹⁹ Tyto rozhovory vznikaly zejména během 70. a 80. let v SSSR a samotný Molotov byl přesvědčený stalinista. Vzhledem k časovému odstupu od inkriminovaného období a přesvědčení hlavního aktéra nelze hovořit o zcela objektivním líčení historických faktů. Významným zdrojem pro naši práci týkající se vztahu Stalina s Molotovem je korespondence sovětského vůdce s ostatními členy vedení SSSR od září 1945 do prosince 1946. Článek na toto téma sepsal ruský historik Vladimír Pečatnov a nese název *Molotov 'the Liberal': Stalin's 1945 Criticism of his Deputy*.²⁰ Od stejného autora využijeme i článek *"The Allies are Pressing on You to Break Your Will..." Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov And Other Politburo Members, September 1945 - December 1946*.²¹ zabývajícího se vztahem mezi Stalinem a Molotovem.

Pro vysvětlení problematiky poválečných vztahů zejména mezi SSSR a jeho západních spojenců z války využijeme mimo jiné knihu uznávaného amerického historika Johna Lewise Gaddise *Studená válka*.²² Gaddis čtenáře v této knize velice efektivně seznamuje s historickými souvislostmi celého průběhu studené války. Zahraniční politikou USA nejen po druhé světové válce se zabývá monografie *Dějiny Spojených států amerických*²³ od amerických historiků George Browna Tindalla a Dvida E. Shie. Této knihy užijeme v naší

18 DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991*. Praha: Karolinum, 2004.

19 ČUJEV, Feliks Ivanovič. *Vzpomínky Molotova*. Praha: Orego, 1996.

20 CHUBARIYAN, Alexander O. a Vladimír O. PEČATNOV. *Molotov 'the Liberal': Stalin's 1945 Criticism of his Deputy*. Cold War History 1/1, 2000.

21 PEČATNOV, Vladimír. "The Allies are Pressing on You to Break Your Will..." Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov And Other Politburo Members, September 1945 - December 1946. *Woodrow Wilson Centre [online]*, 1999. Dostupné na <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-allies-are-pressing-you-to-break-your-will-foreign-policy-correspondence-between>.

22 GADDIS, John Lewis. *Studená válka*. Praha: Sloart, 2006.

23 TINDALL, George Brown, a David E. SHI. *Dějiny Spojených Států Amerických*. 3. opr. a dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

práci zejména pro popsání amerických reakcí na sovětskou zahraniční politiku po druhé světové válce. Budeme čerpat také z knihy *Marshallův plán: Příspěvek ke vzniku studené války*²⁴ českého historika Karla Krátkého. Ten se v této knize snaží komplexně popsat světový poválečný vývoj směřující ke vzniku studené války. Z primárních pramenů použijeme také sbírky sovětských dokumentů *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg. Tom 1, 1944-1948 gg.*²⁵ a také dokumenty shromážděné ve sbírce *SSSR i germanskij vopros 1941-1949: dokumenty iz Archiva vnešnej politiki Rossijskoj Federacii.*²⁶ Tyto kolekce dokumentů obsahují telegramy nebo zapsané rozhovory sovětských představitelů týkajících se poválečného vývoje ve východní Evropě. Pro naši práci také použijí memoáry maršála Georgije K. Žukova *Vzpomínky a úvahy.*²⁷ Toto dílo však bylo napsáno ještě za sovětské éry koncem 60. let. Podléhalo tak cenzuře sovětských úřadů i autocenzuře samotného Žukova.

1. Sovětská zahraniční politika

1.1. Sovětská zahraniční politika před rokem 1945

Sovětský stát se již od svého založení po Říjnové revoluci v roce 1917 neustále obával o své přežití. Zakladatele tohoto státu neustále pohlcovala nejistota a pocit ohrožení. Situaci by z jejich pohledu změnilo rozšíření jejich vítězné revoluce do zahraničí. Tato strategie se jim ovšem nedařila naplnit. Také proto vedení marxisticko-leninskou doktrínou neustále prohlašovali, že okolní svět je silně nepřátelský.²⁸ Bolševická revoluce totiž koncentrovala moc jako prostředek k eliminaci třídních nepřátel, což mělo posloužit šíření proletářské revoluce do celého světa.²⁹

Stále opakující se představy nebezpečí pro SSSR vždy vnucovaly sovětským vůdcům pocit ohrožení a nejistoty. Josif Vissarionovič Stalin tento pocit prožíval nejvíce ze všech sovětských vůdců. Po smrti Vladimíra Iljiče Lenina v roce 1924 započal Stalin cestu vedoucí k absolutní moci. Bylo to v době, kdy už sovětskému Rusku nehrozilo žádné vojenské

24 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010.

25 Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg. Tom 1, 1944-1948 gg./ T.V. Volokitin. Rossijskaja Akademija nauk; Institut slabjanovedenija ; Federal'naja archivnaja služba Rossii ; Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii ; Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii. 1998. Str. 498.

26 SSSR i germanskij vopros 1941-1949: dokumenty iz Archiva vnešnej politiki Rossijskoj Federacii = Die UdSSR und die Deutsche Frage 1941-1949. 1996.

27 ŽUKOV, Georgij Konstantinovič. Vzpomínky a úvahy. 3. české vyd., (V Našem vojsku 2.). Praha: Naše vojsko, 2006. Historie a vojenství.

28 MASTNY, Vojtech. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. Str. 19-20.

29 GADDIS, John Lewis. Studená válka. Str. 19.

nebezpečí ze zahraničí. Stalin se nedostal k moci díky obraně bolševické revoluce před zahraničními nepřáteli, ale ve velké míře díky své schopnosti sprádat intriky. Bylo to také dáno tím, že jakožto bývalému stranickému odborníkovi na nacionalismus mu scházely v jeho cestě k moci internacionalistické názory staré bolševické gardy a neměl velké zkušenosti ze zahraničí. Proto také Stalin upřednostňoval boj nejprve s vnitřními nepřáteli státu a až poté s těmi zahraničními. Vnitřní bezpečnost státu znamenala pro Stalina také zabezpečení jeho osobní moci.³⁰ Sovětské Rusko se ve 20. letech dostalo díky nedůvěře ostatních států vůči bolševickému režimu a slabému ruskému hospodářství do mezinárodní izolace. Také sovětská zahraniční politika, zprostředkovaná prostřednictvím Kominterny, tj. šíření bolševické revoluce, nevzbuzovala zejména v západních státech důvěru vůči Sovětskému svazu. Sověti ovšem potřebovali zahraniční kapitál pro obnovu své země, proto se zároveň snažili vymanit z mezinárodní izolace.³¹

Stalin převzal zahraniční politiku SSSR až po likvidaci všech jeho soupeřů na počátku 30. let. Přes to, že byl málo zkušený v mezinárodních záležitostech, si nebyl ochoten příliš přiznávat chyby a poučit se z nich. Tyto chybné kroky sváděl na své podřízené a také zveličoval bezpečnostní hrozby hrozící Sovětskému svazu. Na druhou stranu Sovětský svaz celé desetiletí po skončení první světové válce na základě nenávisti vůči versailleskému systému spolupracoval s Německem.³² To se ovšem změnilo rokem 1933 a nástupem Adolfa Hitlera k moci. Německo se opět stalo potenciálním nepřítelem. Moskva na to reagovala pokusem o realizaci kolektivní bezpečnostní politiky namířené vůči agresivnímu Německu a Itálii.³³ V létě 1935 na VII. sjezdu Kominterny byla Georgiem Dimitrovem vyhlášena *Jednotná fronta proti fašismu a válce*, tedy politika vytvoření *Lidové fronty*. Ta umožňovala spojení komunistů také se sociálními demokraty, liberály a náboženskými skupinami namířenými proti fašismu.³⁴ Odpor fašistických zemí a zejména trvající nedůvěra západních států vůči Sovětskému svazu ve 30. letech tyto snahy pohřbily.³⁵ Proto Sovětský svaz podepsal 23. srpna 1939 smlouvu o neútočení s Německem.³⁶ Stalin náhle zcela ignoroval ideologické rozdíly. Upřednostnil před nimi svoje imperiální zájmy a definování sfér vlivu,

30 MASTNY, *Vojtech*. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. *Str.* 19-20.

31 LITERA, *Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 264-266.

32 MASTNY, *Vojtech*. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. *Str.* 21-22.

33 LITERA, *Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 266.

34 BROWN, *Archie*. Vzestup a pád komunismu. *Str.* 117.

35 LITERA, *Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 266-267.

36 VYKOUKAL, *Jiří*, TEJCHMAN, *Miroslav* a LITERA, *Bohuslav*. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. *Str.* 27.

ostatně stejně jako tak učinil i v jiných případech.³⁷ Stalinova imperiální politika byla také jedním z důvodů, které přizivily v létě 1939 nezáměrně Británie a Francie podepsat se SSSR spojení.³⁸ Za podpisem smlouvy Ribbentrop - Molotov stála nedůvěra SSSR ve spojení s Francií a Velkou Británií, zajištění bezpečnosti sovětských hranic, ale také obava z války s Polskem.³⁹ To však nakonec stejně neodvrátilo válku. Hitlerovo Německo napadlo 22. června 1941 Sovětský svaz.⁴⁰

O půl roku později, v prosinci 1941, zaútočilo Japonsko na americkou námořní základnu v Pearl Harboru na Havajských ostrovech. Po napadení SSSR Německem a USA Japonskem se začala rodit protihitlerovská koalice. Toto spojení se zrodilo nedobrovolně, kvůli porážce společného nepřítele a přes rozdílné povahy režimů jednotlivých zúčastněných zemí. Koalici tvořily zejména Velká Británie, Spojené státy a Sovětský svaz. Posléze se k ní přidávaly desítky dalších zemí včetně Čankajškovy nacionalistické Číny. Spojení mezi Velkou Británií a Sovětským svazem vzniklo již v červenci 1941. Spojenecká smlouva mezi oběma těmito zeměmi byla podepsána sovětským ministrem zahraničí Vjačeslavem Molotovem a britským velvyslancem sirem Richardem S. Crippsem 12. července 1941 v Moskvě. Koncem července 1941 začal se Stalinem v Moskvě jednat také osobní emisar prezidenta Franklina D. Roosevelta Harry Hopkins. Stalin ho žádal o dodávky materiální pomoci. Sověti se dočkali americké pomoci v rámci „smlouvy o půjčce a pronájmu“ (Lend - Leas act). Ta byla rozšířena. K již existující americko-britské smlouvě přibyla účast SSSR. Stalo se tak na třístranné konferenci USA, Velké Británie a SSSR v Moskvě 29. září 1941. Toto rozšíření vešlo v platnost 1. října 1941.⁴¹

Po napadení Hitlerem začal Sovětský svaz rychle přecházet na válečný stav. Od 30. června 1941 vládu v zemi převzal pětičlenný Státní výbor obrany (GKO).⁴² Stalin během války držel pevně v rukou zahraničně-politický aparát. O každém závažném problému týkajícím se sovětské zahraniční politiky rozhodoval osobně. Ani jeho nejbližší spolupracovníci včetně

37 *LITERA, Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 266-267.

38 *MASTNY, Vojtech*. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. *Str.* 24.

39 *LITERA, Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 118.

40 *VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav*. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. *Str.* 27-28.

41 *LITERA, Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 143-150.

42 *Státní výbor obrany tvořili V. Molotov, G. Malenkov, L. Berija, A. Mikojan a Stalin jako jeho předseda. REIMAN, Michal*. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici. *Slovanský přehled 90/1. Str.* 75.

Molotova neměli kompetence pro prosazování vlastní iniciativní zahraniční politiky. Jakýkoli jejich postup v zahraničně-politických otázkách musel schválit nejdříve samotný Stalin.⁴³

Již od napadení Sovětského svazu Německem až do roku 1943 se pokoušel americký prezident Roosevelt zorganizovat setkání Velké trojky na nejvyšší úrovni. Během tohoto období však neustále narážel na Stalinův odmítavý postoj. Sovětský vůdce se ospravedlňoval tím, že se nemůže během řízení vojenských operací vzdálit z Moskvy.⁴⁴ Roosevelt se tak dočkal vytouženého setkání se Stalinem až 28. listopadu 1943, kdy začala konference v iránském Teheránu. Ta skončila 1. prosince 1943.⁴⁵ Jednání Stalina, Churchilla a Roosevelta se konalo tedy po důležitých vítězstvích Rudé armády u Stalingradu v zimě 1942-1943 a u Kursku v létě 1943.⁴⁶ Již od těchto milníků se změnila povaha sovětské zahraniční politiky, ale také válečné diplomacie spojenců. Role profesionálních spojeneckých diplomatů se stala druhořadou. O zásadních válečných otázkách a poválečném uspořádání světa začali nyní jednat nejvyšší představitelé Velké trojky.⁴⁷

Konference v Teheránu to jen potvrzuje. Na tomto setkání se jednalo o vojenských záležitostech, zejména o vylovení západních spojenců ve Francii v roce 1944.⁴⁸ V Teheránu se také jednalo o budoucím rozdělení Německa, ale také o velice citlivé otázce týkající se polských hranic.⁴⁹ Stalin v Teheránu dosáhl udržení polských území, která předtím získal na základě německo-sovětského paktu z 23. srpna 1939 ve prospěch SSSR. Na oplátku přislíbil Rooseveltovi účast SSSR při utváření celosvětové universální organizace OSN zajišťující mír ve světě a také zapojení Rudé armády do války s Japonskem.⁵⁰

Polsko-sovětské vztahy byly vždy velmi napjaté. Poté, co Moskva uzavřela smlouvu Ribbentrop-Molotov v srpnu 1939 a poté, co si s Němci v září téhož roku rozdělila polské území, přestala uznávat Polsko jako suverénní stát. Sověti při tom do té doby nevyhlásili Polsku válku a ani s ním neudržovali diplomatické styky. Své protipolské jednání ospravedlnili ochranou Bělorusů a Ukrajinců, údajně utlačovaných polským státem. Poté

43 LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. Str. 144-151.

44 Právděpodobně se nejednalo o pouhou výmluvu zapříčiněnou Stalinovou nedůvěrou k Rooseveltovi a Churchillovi či neochotou jednat z pozice slabšího partnera v době frontového ústupu Rudé armády. Je třeba zdůraznit, že vzhledem nastolenému vojenskému hypercentralizovanému systému Stalin skutečně denně rozhodoval o každé důležité válečné záležitosti. TAMTÉŽ. Str. 165.

45 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 96-97.

46 TAMTÉŽ. Str. 76.

47 LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. Str. 206.

48 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 97.

49 LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. Str. 206.

50 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 55.

exilová polská vláda v Londýně v čele s premiérem Władysławem Sikorským považovala až do napadení Sovětského svazu Německem v červnu 1941 Rusy za nepřátele stejně tak jako Němce. Britové 30. července 1941 zprostředkovali uzavření paktu mezi polskou exilovou vládou a SSSR. Jednalo se o tzv. pakt Sikorski-Majskij, obnovující diplomatické vztahy. Nicméně vztahy mezi Sikorského vládou a Moskvou byly stále velmi napjaté. Zhoršily se v souvislosti s evakuací polských jednotek ze SSSR a také s problematikou občanství Poláků žijících na území SSSR. Situace kulminovala v dubnu 1943, kdy Němci odkryli masové hroby popravených Poláků v Katyňském lese. Němci informovali světovou veřejnost, že tyto zločiny spáchal Sovětský svaz. Polská exilová vláda požadovala prošetření nálezu za účasti Mezinárodního Červeného kříže. To ovšem Moskva označila jako provokaci a obvinila polský exil v Londýně ze spolupráce s nacisty. Na základě těchto obvinění Sověti vypověděli 25. dubna 1943 diplomatické vztahy s polskou exilovou vládou premiéra Sikorského.⁵¹

Polský předseda vlády Władysław Sikorski zahynul při leteckém neštěstí 4. června 1943 v Gibraltaru a byl 13. července nahrazen v čele exilové vlády Stanisławem Mikołajczykem.⁵² Stalin po událostech z dubna 1943 sledoval v polské otázce dvě cesty. Jednou z nich bylo sledování linie národní fronty, tedy příkaz polským komunistům přihlásit se k demokratickému a nikoli k sovětskému pořádku. Druhou se stalo ustanovení Polského národního výboru v Moskvě a Zemské národní rady ve Varšavě. Ta byla vytvořena jako protiváha londýnské exilové vládě.⁵³ Později byl 21. července 1944 v Moskvě, nikoli v Lublinu jak tvrdili komunisté, vytvořen Polský výbor národního osvobození (Lublinský výbor).⁵⁴ Ten byl Sovětským svazem 31. prosince 1944 uznán jako jediná právoplatná prozatímní vláda v Polsku.⁵⁵ Stalin se poté snažil prosadit uznání Lublinského výboru u exilové polské vlády. Měl v úmyslu tyto dvě vlády spojit v jeden blok. Zpočátku však narážel na odpor premiéra Mikołajczyka.⁵⁶ Jeho londýnská vláda však postupně ztrácela vliv na osud Polska. Sovětsko-polské vztahy se později staly klíčové pro poválečný vývoj další spolupráce států Velké trojky, tedy rozpoutání studené války.

51 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 33-36.

52 LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. Str. 176.

53 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 96.

54 TAMTÉŽ. Str. 113.

55 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 57.

56 LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. Str. 221.

1.2. Konference Velké trojky v roce 1945

Počátkem roku 1945 proběhla další významná konference Velké trojky. Konala se na Krymu v jaltském letovisku. Místo vybral Stalin mimo jiné také na doporučení svých lékařů, kteří mu důrazně nedoporučili cestovat dál než ke břehům Černého moře. Dalším důvodem bylo, že Stalin jako vrchní velitel sovětských ozbrojených sil musel být neustále v kontaktu s generálním štábem. Západním spojencům se Jalta jako místo konání konference příliš nezamlouvala pro její vzdálenost od USA respektive Velké Británie. Nicméně to, že s ní souhlasili, svědčí o vzrůstajícím významu Stalina a Sovětského svazu v mezinárodním společenství. Významnou úlohu nejen při spojeneckém souhlasu s umístěním konference hrála také Rooseveltova touha po vzniku Organizace spojených národů, k čemuž potřeboval Stalina.⁵⁷ Jaltská konference probíhala 4. - 11. února 1945.⁵⁸ Nejvyšší představitelé tří spojeneckých mocností tedy SSSR, USA a Velké Británie, tedy Stalin, Roosevelt a Churchill na ní řešili především otázky týkající se pěti důležitých oblastí, tj. Polska, osvobozené Evropy, Německa, Dálného východu a Spojených národů.⁵⁹ Stalinovým cílem na Jaltské konferenci bylo získání vlivu ve východní a střední Evropě pro zabezpečení hranic SSSR.⁶⁰

Kromě toho chtěl Stalin vyřešit otázku polské vlády, kontroly a hospodářského využití Německa a také mocenského návratu Moskvy na Dálný východ. Pro dosažení těchto cílů využíval Stalin ústupků při jednání o abstraktních principech či pro Sověty méně důležitých záležitostech. Za to na oplátku vymáhal po spojencích ústupky v pro Moskvu důležitých územních a politických otázkách. Stalin se v Jaltě mohl chovat suverénně vzhledem v situaci na frontě.⁶¹ Ovšem postačil si s maskou dobré vůle.⁶² Důležitým bodem Jaltské konference bylo prohlášení o spolupráci spojenců v případě potřeby zásahu do vývoje v jednotlivých zemích. Ovšem nijak neřešilo otázku sebeurčení a svrchovanosti v praxi. Jednalo se o tzv. *Prohlášení o osvobozené Evropě*. Tento dokument však zůstal nenaplněn.⁶³

Mnohem větší váhu měla dohoda o rozdělení sfér vlivu mezi Churchillem a Stalinem z října 1944.⁶⁴ Tato dohoda znepokojovala amerického prezidenta Roosevelta. Proto spolu s

57 BUTLER, Susan. Stalin & Roosevelt: portrét partnerství. Str. 383-384.

58 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 96.

59 LITERA, Bohuslav. Od Jalty k začátkům studené války. *Slovanský přehled 81/2*. Str. 126.

60 LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. Str. 228.

61 *Počátkem února 1945 Rudá armáda překročila řeku Odru a postupovala na Berlín*. DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 136.

62 TAMTÉŽ. Str. 123.

63 LITERA, Bohuslav. Od Jalty k začátkům studené války. *Slovanský přehled 81/2*. Str. 126-129.

64 Churchill se Stalinem v říjnu 1944 v Moskvě dohodl, že SSSR bude mít 90% vliv v Rumunsku, 80% v Maďarsku a Bulharsku. Naproti tomu měla mít Velká Británie 90% vliv v Řecku. Stejný podíl tedy 50% měly obě země získat

Churchillem naléhali během Jaltské konference na Stalina, aby umožnil ve státech, které osvobodila Rudá armáda, svobodné volby. Sovětský vůdce jim je na Jaltě přislíbil.⁶⁵ Ovšem skutečnost se později diametrálně lišila od tohoto slibu. Roosevelt sice docílil určitých záruk ze strany Stalina v otázce sebeurčení jednotlivých států východní a střední Evropy, nicméně neprosadil, i přes naléhání Britů, žádné konkrétní opatření k dodržování sovětských slibů z obavy o narušení spojení se SSSR.⁶⁶ Stalin komentoval celou záležitost při dávání pokynu Molotovovi na podepsání této deklarace takto: „[...] její (*Prohlášení o osvobozené Evropě*) podepsání nám nevadí. Plnit jí můžeme po svém. Důležitý je vzájemný poměr sil.“⁶⁷ Závažná otázka týkající se další úpravy nových polských hranic se vyřešila bez zásadních problémů.⁶⁸ Ovšem situace ohledně polské prozatímní vlády byla mnohem více komplikovaná. Západní mocnosti požadovaly vládu, která by svým obsazením reprezentovala všechny politické poválečné směry v Polsku. Na této prozatímní vládě se měli podílet zástupci polské exilové vlády v Londýně, domácí demokratičtí zástupci a komunistický odboj. Oproti tomu Stalin prosazoval prosovětskou komunistickou lublinskou prozatímní vládu, tedy Polský výbor národního osvobození. Nakonec se všechny zúčastněné strany shodly na kompromisu, na kterém se americký prezident Roosevelt podílel jako prostředník mezi Brity a Sověty. Do lublinské vlády se měli začlenit demokratičtí představitelé z londýnského exilu a domácího polského odboje. Tato prozatímní vláda měla co nejdříve vyhlásit svobodné volby, ze kterých by vzešel kabinet spravedlivě reprezentující polskou společnost.⁶⁹

Na Jaltě se také dojednávalo budoucí rozdělení Německa. Churchill prosadil, že malou okupační zónu dostane také Francie. Sověty ohledně německé problematiky zajímala otázka reparací. Sovětskou představu o její výši přednesl Molotov. Sověti, na základě svých válečných útrap usoudili, že by výše reparací měla činit 20 miliard dolarů, z toho polovina by připadla SSSR. Vyžadovali také jejich čerpání v naturáliích. Podle Sovětů by mohlo být demontováno až 80% německého průmyslu bez fatálních následků pro Německo. S tím ovšem nesouhlasil Churchill z důvodu zkušeností po první světové válce. Nakonec bylo tedy

v Jugoslávii. Menší vliv Velké Británie, tedy Západu, měl zajistit nekomunistickým politickým silám podílet se na řízení těchto států. Naproti tomu Londýn zaručoval malý vliv komunistů v Řecku. Zde byla také ze strany SSSR zprvu dodržena. *LITERA, Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. Str. 223.

65 *GADDIS, John Lewis*. Studená válka. Str. 29-30.

66 *LITERA, Bohuslav*. Od Jalty k začátkům studené války. *Slovanský přehled* 81/2. Str. 129.

67 *ČUJEV, Feliks Ivanovič*. Vzpomínky Molotova. Str. 55;

MASTNY, Vojtech. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. Str. 31.

68 V Jaltě se Velká trojka shodla na tom, že sovětsko-polská hranice povede po Curzonově linii, kterou navrhovala Velká Británie, Francie a USA již na pařížské konferenci po první světové válce na základě etnografických údajů. *LITERA, Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. Str. 231-232.

69 *LITERA, Bohuslav*. Od Jalty k začátkům studené války. *Slovanský přehled* 81/2. Str. 126-127.

ujednáno, že se ustanoví reparační komise.⁷⁰ Velmi důležitým bodem konference byla tajná dohoda o Dálném východě. Roosevelt usiloval o zapojení Sovětů do války s Japonskem. Stalin na oplátku požadoval uznání statusu quo ve Vnějších Mongolsku, navrácení jižní části ostrova Sachalin ztracené v rusko-japonské válce v roce 1905, připojení Kurilských ostrovů, zmezinárodnění přístavu v Dairenu s přednostními právy pro SSSR, obnovu vojenské základny Port Arthur, kontrolu nad Východočínskou a Jihomandžuskou železnicí.⁷¹ Sovětský vůdce na oplátku slíbil, že se SSSR zapojí do války proti Japonsku dva až tři měsíce po porážce Německa. Tato dohoda byla později důležitá v souvislosti použitím atomové bomby.⁷²

Ústupky vůči SSSR, které západní mocnosti na Jaltě udělaly, se staly jednou z příčin narůstajícího napětí mezi Východem a Západem. Dávaly totiž prostor různým možným výkladům výsledků z jaltského jednání. Roosevelt mylně předpokládal, že Stalinovi postačí záruky ohledně získání strategických zájmů na Jaltě pro SSSR a že Sověti budou brát ohledy na zájmy jeho západních spojenců.⁷³ Výsledek Jaltské konference tedy z těchto důvodů přinesl spíše ochlazení vztahů mezi západními spojenci a SSSR. Jednou z hlavních příčin bylo pokračování neshod ohledně otázky vytvoření polské prozatímní vlády. Na Západě vyvolávalo znepokojení také další chování SSSR v obsazených státech. Také americká zahraniční politika prošla na jaře 1945 zásadní proměnou. Byla to změna vynucená úmrtím amerického prezidenta Franklina D. Roosevelta 12. dubna 1945. Ve funkci ho vystřídal viceprezident Harry S. Truman.⁷⁴

Náčelník operativního štábu vrchního velení německých ozbrojených sil a generál Alfred Jodl podepsal v Remeši 7. května 1945 bezpodmínečnou kapitulaci. K tomuto aktu měl ovšem výhrady Stalin. Při telefonátu maršálovi Žukovovi namítal, že takhle závažný dokument by neměl být podepsán jinde než v Berlíně a že je domluvený se spojenci, že podpis kapitulace v Remeši je jen předběžným protokolem. Proto se podpisový akt kapitulace opakoval 8. května v Berlíně.⁷⁵

Završení druhé světové války svým způsobem proběhlo v Postupimi u Berlína 17. července – 2. srpna 1945 konferencí Velké trojky. Oproti Jaltě se změnilo zastoupení západních

70 *LITERA, Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 230.

71 *LITERA, Bohuslav*. Od Jalty k začátkům studené války. *Slovanský přehled* 81/2. *Str.* 132.

72 *TINDALL, George Brown, a David E. SHI*. Dějiny Spojených Států Amerických. *Str.* 625.

73 *LITERA, Bohuslav*. Od Jalty k začátkům studené války. *Slovanský přehled* 81/2. *Str.* 125-126.

74 *VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav*. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. *Str.* 33-36.

75 *LITERA, Bohuslav*. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 230.

mocností. Spojené státy reprezentoval prezident Truman. Velkou Británii z počátku Churchill, ale po prohře jeho konzervativní strany ve volbách ho na konferenci vystřídal jeho nástupce - labourista Clement Atlee. Sovětský svaz samozřejmě reprezentoval Stalin. Na konferenci se řešily konkrétní problémy spojené s okupací a budoucností Německa. Stanovila se také německo-polská hranice, která měla vést po linii řek Odry a Nisy. K tomu Polsku připadl přístav Štětín. Posunutí polských hranic směrem na západ mělo kompenzovat ztráty území Polska na východě ve prospěch SSSR. V Postupimi se také rozhodlo o odsunu německých menšin z Československa, Polska a Maďarska. Zástupci Velké trojky se na ní také zabývali přípravou mírových smluv se satelity Německa. Pro koordinaci spojenecké zahraniční politiky byla zřízena Rada ministrů zahraničních věcí. Ta měla řešit aktuální problémy ve vztazích mezi sebou. Stalin zde požadoval bývalou italskou kolonii Libyi a také navrácení provincií v Zakavkazsku od Turecka. Tyto požadavky však byly západními spojenci odmítnuty. Spolu s Trumanovou kritikou sovětské politiky ve východní Evropě přispěly tyto územní požadavky k vyostření vztahů mezi Západem a Východem.⁷⁶

Den před zahájením konference v Postupimi byla v Novém Mexiku Američany provedena úspěšná zkouška prvního výbuchu atomové bomby. Prezident Truman se o úspěchu zkoušky dozvěděl další den. Pokusil se během jednání v Postupimi 27. července novou zbraní zapůsobit na Stalina. Ten však zachoval klid a vyjádřil své potěšení nad americkým úspěchem. Stalin díky sovětské špionáži o americkém programu atomové zbraně dávno věděl.⁷⁷ Podle Žukovova svědectví hned na to v druhé místnosti Stalin řekl Molotovovi: *Budeme dnes muset pohovořit s Kurčatovem o urychlení naší práce (na sovětské atomové bombě).*⁷⁸ Spojené státy použili atomovou bombu proti Japonsku 6. a 8. srpna 1945. SSSR vyhlásil Japonsku válku 8. srpna.⁷⁹

1.3. Vjačeslav Molotov

Sovětský svaz od roku 1942 také vyvíjel svou atomovou bombu. Vedoucími vědeckými odborníky pro vývoj sovětské atomové bomby byli fyzici Igor Kurčatov a Petr Kapica. Projekt ze začátku vedl Vjačeslav Molotov. Ovšem na přelomu let 1944 a 1945 si Kurčatov

76 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 60.

77 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Str.159-161.

78 TAMTÉŽ. Str. 159.

79 TAMTÉŽ. Str. 159.

stěžoval písemně u Lavrentije Beriji, že je nespokojen s Molotovovým vedením. Kurčatov se obrátil na komisaře vnitřních věci zřejmě proto, že právě Berija měl velký vliv na Stalina. Nakonec i sovětský diktátor uznal, že Berija disponuje mimořádnými organizačními schopnostmi. Proto rozhodl uprostřed roku 1945, že Berija u sovětského projektu atomové bomby vystřídá Molotova.⁸⁰ Je možné, že to mohlo souviset i s výše zmíněnými špionážními zprávami o brzkém dokončení americké atomové bomby. Stalin se pro Beriju mohl rozhodnout také z důvodu urychlení sovětského vývoje atomové bomby. K tomu zřejmě měly být nápomocny právě Berijovy výborné organizační schopnosti.

Vjačeslav Molotov se stal také často skloňovanou osobou na podzim 1945. Bylo to dané tím, že právě vztah mezi Stalinem a Molotovem byl trvalým zdrojem napětí v sovětské politické špičce.⁸¹ Tomu nasvědčuje epizoda již z počátku války, kdy Stalin po německém útoku na SSSR v červnu 1941 údajně propadl depresím. Ty měly nahlodat Stalinovu autoritu. Iniciativy se tedy chopil Molotov podporovaný Berijou a Georgijem M. Malenkovem. Společně vytvořili výše zmíněný Státní výbor obrany. Zúčastnění zřejmě uvažovali o změně vedoucí persony. Molotov měl právě být navržen předsedou státní plánovací komise Nikolajem A. Vozněsenskim. Molotov byl však natolik loajální Stalinovi, že post předsedy Státního výboru obrany nabídl právě sovětskému diktátorovi. O této pomíjivé epizodě píše ve svých pamětech Anastáz I. Mikojan.⁸² Není ovšem jasné, zda tyto události proběhly, jak Mikojan tvrdí. Podle českého historika Bohuslava Lityry se totiž Stalin v čase německého útoku na SSSR psychicky nezhroutil a denně v Kremlu přijímal desítky návštěv.⁸³ Nicméně bez ohledu na to, zda Mikojanovy paměti nevypovídají věrohodně o tehdejších událostech, jeho zmínka o samotné myšlence o nahrazení Stalina Molotovem může svědčit o tom, že již v roce 1941 o ní někteří vrcholní představitelé SSSR uvažovali. Minimálně samotný Mikojan. Zůstává faktem, že Molotov disponoval značnou autoritou v politickém vedení SSSR, kterou získal při dlouholetém vedení sovětské vlády. Měl vůli a schopnost vést. To byl také zřejmě důvod, proč ho chtěl Stalin po válce vytlačit z klíčových pozic.⁸⁴

Během války se Stalin a celá politická špička soustředila na sovětské válečné úsilí, tak během ní nebyl prostor na mocenské intriky.⁸⁵ Načasování Stalinova intrikování proti Molotovovi bylo spjato také s diktátorovým zdravotním stavem. Stalin po válce trpěl

80 KNIGHT, Amy W. Berija - Stalinův první pobočník. *Str.* 153-156.

81 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici II. *Soudobé dějiny* 8/1. *Str.* 50.

82 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. *Soudobé dějiny* 7/4. *Str.* 550-551.

83 LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. *Str.* 145.

84 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici II. *Soudobé dějiny* 8/1. *Str.* 50.

85 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. *Soudobé dějiny* 7/4. *Str.* 551.

vysokým krevním tlakem a také záchvaty mozkové mrtvice.⁸⁶ Bezpochyby to byl následek Stalinova pokročilého věku a také útrap vedení sovětské válečné mašinérie. Byl tedy nucen delegovat část svých část svých povinností, včetně těch zahraničně-politických, na ostatní představitele sovětské politické špičky. Stalin tak byl závislý na loajalitě svých podřízených. I přesto se však politický život v SSSR vracel do předválečných kolejí. V září 1945 byl rozpuštěn Státní výbor obrany. Jeho pravomoci byly navraceny Radě lidových komisařů.⁸⁷ Poloformální vládnoucí „pětka“, tedy Stalin, Molotov, Berija, Malenkov a Mikojan, měla stále největší slovo nejen v zahraniční politice.⁸⁸

Na druhé straně Molotovovi nechyběly vůdcovské ambice, ovšem bedlivě se vyhýbal jakýmkoliv neloajálním projevům vůči Stalinovi.⁸⁹ To však nezabránilo tomu, že přece jen Molotov vybočil z této normy chování během Stalinovy zdravotní dovolené na podzim 1945. Molotov totiž dovolil během Stalinovy dovolené publikování článků západního tisku v SSSR. K tomu v západních denících psali o odchodu Stalina do politického důchodu.⁹⁰ Ovšem je možné, že povolil zveřejnění západních článků v rámci jeho pokusu o utužování spolupráce se sovětskými válečnými spojenci. Každopádně se Molotovovo jednání vůbec nezamlouvalo Stalinovi. Nelibost sovětského diktátora vyvrcholila během konference ministrů zahraničí v Londýně v září 1945.⁹¹ Londýnská schůze ministrů zahraničí byla prvních schůzkou vrcholných představitelů od konference v Postupimi.⁹² Tato konference probíhala od 11. září do 2. října 1945. Rada ministrů zahraničí na ní měla projednat zejména přípravu mírových smluv s bývalými spojenci a satelity nacistického Německa.⁹³ Kromě Molotova se jí účastnil také americký státní tajemník James F. Byrnes a britský ministr zahraničí Ernest Bevin.⁹⁴ Stalin Molotova v Londýně na dálku instruoval i několikrát denně. Rozhodně mu nedoporučoval, aby se pouštěl do nějakých kompromisů.⁹⁵

86 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici II. *Soudobé dějiny* 8/1. Str. 50.

87 OSTAP, Pavel. Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov. *Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* 18/7, Str. 161.

88 CHLEVNJUK, Oleg Vital'jevič. Stalin: nový životopis. Str. 300.

89 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici II. *Soudobé dějiny* 8/1. Str. 50.

90 OSTAP, Pavel. Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov. *Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* 18/7, Str. 162.

91 CHLEVNJUK, Oleg Vital'jevič. Stalin: nový životopis. Str. 300.

92 PEČATNOV, Vladimír. "The Allies are Pressing on You to Break Your Will..." Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov And Other Politburo Members, September 1945 - December 1946. *Woodrow Wilson Centre [online]*. Str. 1.

93 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 154.

94 PEČATNOV, Vladimír. "The Allies are Pressing on You to Break Your Will..." Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov And Other Politburo Members, September 1945 - December 1946. *Woodrow Wilson Centre [online]*. Str. 1.

95 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 154.

Přesto si Molotov hned z počátku konference dovolil udělat ústupek ve prospěch žádosti západních spojenců. Ustoupil v otázce podílu Číny a Francie na přípravě mírových smluv. Molotov pokládal tuto otázku jako podružnou. Zřejmě by tomu tak i bylo, kdyby nepřišly rozpory v souvislosti se Stalinovým požadavkem na účasti SSSR ve věci rozhodování o osudu Japonska a také využití Molotovova souhlasu k prosazování zájmů západních mocností.⁹⁶ Ty totiž poté mohly k tomuto účelu upotřebit podporu právě ministrů zahraničí Francie a Číny.

Do slepé uličky se dostalo také jednání o uznání prosovětských vlád v Bulharsku a Rumunsku. To západní spojenci odmítli. Proto Stalin donutil Molotova odvolat jeho souhlas s účastí Číny a Francie na mírových smlouvách, což rozlítlo západní spojence. Tento procedurální problém se poté navenek jevil jako nepřekonatelný. Zdálo se, že ukončil rozhovory v Londýně. Stalin dbal o to, aby vypadal v očích západních spojenců jako umírněný a předvídatelný politik. Zodpovědnost za nepříjemné až špinavé praktiky házel na své podřízené, stejně jako v tomto případě na Molotova. Jenže Molotov před západními politiky přiznal, že v případě účasti Francie a Číny jednal na Stalinův příkaz. Když se to Stalin dozvěděl, tak přímo zuřil.⁹⁷ Začal Molotova obviňovat z liberalismu a nelояlnosti. Dokonce mu vytkl, že když Molotov pije, tak pak moc mluví.⁹⁸

Stalin si na Molotova stěžoval prostřednictvím telegramů i u dalších členů politbyra. Jako uvedl například v telegramu z 6. prosince 1945 určeným pro Beriju, Malenkova a Mikojana: „Myslel jsem, že pokárání Molotova bude dostačující. Nicméně nyní jsem přesvědčen, že se Molotov nestará o zájmy našeho státu a prestiž naší vlády, ale svou vlastní popularitu v jistých zahraničních kruzích.“⁹⁹ Tento telegram byl poslán v době, kdy západní deníky živelně spekovaly o nahrazení Stalina Molotovem. Molotov reagoval ostrou sebekritikou před zbytkem „pětky“ a na dálku i před samotným Stalinem. Ten byl spokojen s efektem, jehož dosáhl. Věděl, že Molotov neporušil žádné z jeho přímých instrukcí. Stalin chtěl touto intrikou také reorganizovat nejvyšší vedení SSSR. Proto pod dojmem těchto událostí 29. prosince 1945 začlenil do svého nejužšího vedení tedy „pětky“ Andreje Ždanova. Z „pětky“ se stala tedy „šestka“.¹⁰⁰

96 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 154.

97 CHLEVNJUK, Oleg Vital'jevič. Stalin: nový životopis. Str. 300-301.

98 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 154.

99 CHUBARIYAN, Alexander O. a Vladimir O. PEČATNOV. Molotov 'the Liberal': Stalin's 1945 Criticism of his Deputy. Cold War History 1/1. Str. 135-136.

100 CHLEVNJUK, Oleg Vital'jevič. Stalin: nový životopis. Str. 301-304.

Tím, že Sověti dobyli Berlín na přelomu dubna a května 1945, se stal SSSR evropskou velmocí. Zapojením Rudé armády do války s Japonskem se stal světovou velmocí, i když zatím jen vojenskou, vzhledem k válečnému zpusťování samotného SSSR. Ovšem právě díky svým vojenským úspěchům a možnostem začal SSSR vytvářet vlastní blok spřátelených států, což se mu před válkou zřetelně nedařilo v podobě protifašistické lidové fronty. Vzestup SSSR do pozice světové mocnosti také souvisel s ústupem tradičních mocností Německa, Japonska, Itálie a také Velké Británie.¹⁰¹ Také zahraničněpolitické schopnosti samotného Stalina se vyvíjely. Stalin začal získávat zkušenosti se zahraniční politikou až koncem 30. let. Před tím se orientoval spíše vnitřní záležitosti SSSR. Chyběla mu větší zkušenosti s politikou západních států. Tento nedostatek však nahrazoval svým výborným instinktem. Často se obracel pro rady k Molotovovi nebo k dalším jeho spolupracovníkům, ale rozhodnutí poté činil podle svého úsudku. Není ovšem zcela jasné, zda jeho spolupracovníci sdíleli jeho názory na vývoj mezinárodního dění. V otázkách zahraniční politiky se vždy totiž podřizovali Stalinově vůli. Jako jednu z nejzávažnějších priorit považoval pokračování spolupráce se západními spojenci i po skončení druhé světové války. Věřil totiž, že možnosti protihitlerovské koalice nebyly po válce zcela vyčerpány. Je třeba říci, že se Stalinovi podařilo v zahraniční politice dosáhnout většiny jeho cílů. Podařilo se mu posunout hranice Polska více na západ, získat politický vliv ve střední a východní Evropě. Zajistil také Sovětskému svazu podíl na okupaci Německa a Rakouska a také získat reparace z těchto zemí. Sovětský svaz se také stal součástí Organizace spojených národů a hlavně její Rady bezpečnosti.¹⁰² Těmito akty zajistil bezpečnost Sovětskému svazu. Což se před válkou nedařilo zejména s důvodu ideologické a také hospodářské izolace.

2. Sovětizace

2.1. Principy sovětizace

Pojmem sovětizace se často charakterizuje politický vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě v prvních letech po konci druhé světové války. Je možné si pod ním představit vznik komunistických režimů ve středoevropských a východoevropských zemích či změnu

101 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 60-61.

102 REIMAN, Michal. Stalin po válce (1945 - 1948). *Soudobé dějiny* 4/1. Str. 45-46.

mezinárodního vývoje po porážce nacismu v Evropě nebo obecně označení období prvních poválečných let. Sovětizace jako vývoj států, které se po porážce nacistů ocitly v sovětské sféře vlivu, lze také definovat jako přechod od omezeného pluralitního systému lidových demokracií až k nastolení komunistické diktatury sovětského typu, tedy vlády jedné strany, znárodněného centrálně řízeného hospodářství, zlikvidování soukromého podnikání a orientace na těžký průmysl. K tomu proces postupné sovětizace většinou dospěl přes vznik různých forem národních front, různorodých prozatímních vlád, konáním více či méně svobodných voleb, po nich vytvoření koaličních vlád, likvidací opozice vůči komunistům a vytvoření systému komunistické diktatury. Po něm si komunisté vynucovali jejich sloučení s dalšími socialistickými stranami a také pohlcení dalších občanských politických hnutí. Sovětizace byla většinou završena čistkami mezi samotnými komunisty. S politickými kroky sovětizace šly ruku v ruce změny v ekonomické sféře. Zejména se jednalo o pozemkové reformy a postupné znárodnování hospodářství za účelem oslabování demokratických sil v jednotlivých zemích.¹⁰³

Dle jednotlivých politických kroků lze sovětizaci rozdělit do čtyř fází:

1. *„Fáze tzv. národních front, tj. bloků politických stran výraznou účastí nebo pod vedením komunistů.*
2. *Fáze prozatímních vlád s výraznou účastí komunistů (nejsou tu tedy zahrnuty prozatímní vlády, které vznikly z iniciativy nekomunistických stran nebo bez komunistů)*
3. *Fáze koaličních vlád v době od jejich vytvoření v prvních poválečných volbách k zahájení likvidace opozice.*
4. *Likvidace opozice*“¹⁰⁴

Tento proces s drobnými odchylkami proběhl ve všech státech střední a jihovýchodní Evropy sovětské sféry vlivu, proto se může zdát, že byl veden dle nějakého sovětského plánu. Ten měl být uskutečněn prostřednictvím tlaku místních komunistických stran a sovětské zahraniční politiky. Ovšem podle dostupných pramenů nelze zatím prokázat, že by Sověti podle nějakého konkrétního plánu v jejich postupu ve střední a jihovýchodní Evropě řídili.¹⁰⁵

103 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 95-96.

104 TEJCHMAN, Miroslav. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. Str. 9-10.

105 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 96.

Nicméně byl proces prováděn dvěma způsoby. Prvním z nich byla revoluční varianta. Ta opustila od Leninovy představy, že bude možné spojit sovětskou revoluci s revoluční vlnou v celé Evropě, zejména v Německu. Tedy stejně jako se o to sovětští bolševici snažili také po konci první světové války. Tato představa však vzala za své již s německým napadením SSSR v červnu 1941. Tyto představy krize kapitalismu a celoevropské bolševické revoluce tak nahradil důraz na nacionalismus a boj proti nacismu. Mělo toho být dosaženo pomocí národních front, ovšem za předpokladu významné komunistické účasti. Radikálnější podoba této ideje, ke které Stalin přišel vlastním ponaučením z omylu velké celoevropské revoluce, počítala s jedním komunistickým centrem. Tomu měly být podřízeny národní komunistická hnutí v celé Evropě. Podle této představy měly být národní fronty využity pro ovládnutí politické reprezentace v určité zemi.¹⁰⁶

Druhá byla hegemoniální a bezpečnostní varianta. Ta počítala s posunutím bezpečnostního předmostí vně západní hranice SSSR více na západ. Pro tento účel mělo posloužit tažení Rudé armády na Berlín. Vytvoření tohoto bezpečnostního pásma zároveň rozšířilo sovětskou moc více na západ. Tento proces byl doprovázen změnou vnitřních politických systémů v podobě nastolení lidových demokracií. Ty představovaly kompromis mezi komunismem, radikalismem spojeným s válečnými útrapami a snahami o obnovu předválečného stavu. Klíčovým okamžikem těchto představ se stává ohrožení statutu tohoto bezpečnostního pásma, způsobené nástupem protisovětských nálad ve vnitropolitickém vývoji zemí, kterých se tato varianta týká, nebo zásahem vnějších snah na obnovení předválečného stavu. Reakcí na tyto okolnosti by bylo směřování lidové demokracie ke komunismu ve vnitřní politice států a konfrontační reakce na vnější podněty, tedy studená válka. Národní fronty měly v této ideji představovat nástroj pro ustanovení prosovětsky spřátelených režimů či pro sovětizaci a následného dosazení komunistických systémů. Razantnější forma této varianty se zakládala na Stalinově inspiraci Leninem a jeho šířením bolševické revoluce. Stalin měl v úmyslu využít národních front a místních komunistických hnutí pro uskutečnění revoluce v daných státech. K následnému vytvoření socialistického bloku mělo docházet zároveň s rozšiřováním sovětského vlivu těchto zemí. Stalin počítal, že mu k těmto cílům dopomůže, stejně jako v předešlé variantě, postup Rudé armády na západ. Sovětští osvoboditelé v podobě armády

106 TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. Str. 19-20.

pak začnou kontrolovat oblast západně od hranic SSSR. Pomocí komunistických stran v národních frontách pak Sověti politicky vniknou do evropských struktur.¹⁰⁷

Důležitým prostředkem k dosažení sovětizace východoevropských zemí byla lidová demokracie. Systém lidové demokracie se vyznačoval vyloučením pravicových stran z politického života pro jejich aktivity před a během války. Nicméně pluralitní systém byl do jisté míry zachován vzhledem k tomu, že stále působilo několik středolevých politických stran. K tomu mělo být eliminováno soupeření těchto zbylých politických stran ve prospěch dosažení společného cíle. Politické subjekty se musely dohodnout v rámci různých forem národních front. To mělo zamezit sporům politických stran, které by mohly zapříčinit vznik autoritativních režimů. Tento solidární politický režim zároveň neakceptoval diktát jedné strany, nicméně dopředu určoval politickou, hospodářskou a sociální strategii směřování společnosti. Vzhledem ke středolevému spektru stran lidových demokracií bylo jen otázkou času, kdy v jednotlivých zemích, kterých se to týkalo, dojde k radikální pozemkové reformě či znárodnění soukromého majetku. Pro potřeby prosazování tohoto systému a zabezpečení před strukturálními problémy (např. hospodářskou krizí atd.) bylo nutné omezit liberální zákony a posílit tak pravomoc státu, ovšem za předpokladu společné dohody politických stran národních front. Pro dosažení cílů jako bylo potrestání válečných zločinců či kolaborantů a uskutečnění pozemkové reformy a znárodnění byly přeneseny některé legislativní úkony na exekutivní složky (dekrety prezidenta, státní rady, prozatímního parlamentu, národní fronty atd.) a bylo posíleno mimořádné soudnictví.¹⁰⁸

Pro proces sovětizace byla minimálně v jeho počátcích důležitá přítomnost Rudé armády na území, ve kterých po porážce nacistů probíhal. V létě 1945 sovětská armáda okupovala Bulharsko, Maďarsko, Rumunsko a také části Německa a Rakouska. Sovětské jednotky se také jako spojenecká armáda zdržovala v Polsku a Československu. Největší měrou přispívala přítomnost sovětských vojsk na sovětizaci v Rumunsku, Maďarsku, Polsku a také menší měrou v Bulharsku.¹⁰⁹

Stalinova strategie při prosazování jeho cílů v problematice sovětizace spočívala ve střídání tvrdých a smířlivých postojů. V praxi to znamenalo například, že zmírnil sovětský

107 TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. Str. 20-21.

108 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Str. 246-247.

109 TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. Str. 262.

tlak na politický vývoj ve Finsku, aby ho naopak zároveň zvyšoval v Polsku. Také dělal ústupky v sovětských zájmech v Iránu a Turecku, aby tím odvedl pozornost od aktivit SSSR v Bulharsku a Rumunsku. Zároveň s tím fungovala i sovětská propaganda, která prostřednictvím Molotova šířila zvěsti o tom, že jsou bulharská a rumunská vláda demokratičtější než ty v Řecku, Španělsku a dokonce také v Itálii.¹¹⁰

2.2. Polsko

Po výše uvedeném kompromisu o začlenění demokratických představitelů z londýnského exilu a domácího odboje do lublinské vlády komunisté dosáhli založení jednoho mocenského centra.¹¹¹ Došlo k tomu v červnu 1945, kdy byla ustanovena západními mocnostmi uznaná druhá prozatímní vláda, která se skládala 21 členů a z toho bylo 17 komunistů a 4 místa patřila demokratické skupině Stanisława Mikołajczyka. Právě tímto aktem se dostal londýnský exil mimo politické dění v Polsku.¹¹² Těmto událostem předcházelo zatčení polských odbojářů z tzv. podzemí, kteří byli v březnu 1945 pozváni do SSSR s příslibem garance jejich osobní bezpečnosti. Sověti tyto polské zástupce obvinili z diverze v sovětském týlu. Následný připravovaný proces měl Moskvě posloužit k vydírání Mikołajczyka a západních spojenců při jednání o ustanovení polské prozatímní vlády.¹¹³ Američané s Brity sice uznali druhou polskou prozatímní vládu, ovšem sovětský neústupný postup při jejím ustanovení způsobil ztrátu jejich důvěry ke Stalinovi. Americký prezident Roosevelt se měl dva týdny před svou smrtí vyjádřit v tom smyslu, že Stalin porušil všechny své sliby z jaltské konference.¹¹⁴ Situace kolem jmenování prozatímní vlády v Polsku, tak přispěla k vyostření vztahů mezi západními spojenci a Sovětským svazem.

Mikołajczyk a jeho agrární Polská lidová strana (PSL) se stejně jako křesťansko-demokratická Strana práce Karola Popiela po té čím dál více stavěla do opozice vůči prokomunistické vládní koalici. Komunisté se snažili této opozice zbavit buď jejím zapojením

110 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 193.

111 TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. Str. 79.

112 TAMTÉŽ. Str. 95.

113 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Str. 163.

114 GADDIS, John Lewis. *Studená válka*. Str. 31.

do koalice či dokonce její likvidaci.¹¹⁵ Nicméně první varianta tedy vznik koaliční vlády stejně jako případné uskutečnění svobodných voleb nebo jakýkoliv náznak parlamentní demokracie byla pro polské komunisty tj. Polskou dělnickou stranu (PPR) v čele Władysławem Gomułkou nepřijatelná. Komunisté v Polsku těžili z posunu západní hranice na linii Odra-Nisa, kterou zařídil Sovětský svaz. K popularitě jim také napomohla agrární reforma, po které získaly miliony drobných rolníků a bezzemků půdu. Přesto však venkov podporoval Mikołajczykovu lidovou stranu. Země se dostávala do ekonomických potíží. Komunističtí spojenci Polská socialistická strana začala měnit svou orientaci více doprava. Z těchto důvodů si komunisté zatím nemohli dovolit konání řádných voleb. Také Stalin nedoporučoval polským komunistům spěchat s uspořádáním voleb a počkat až do podzimu 1947. Polští komunisté však byli netrpěliví a plní přesvědčení, že cenzura, zastrašování a volební machinace jim budou stačit k vítězství. Také proto uspořádali v červnu 1946 referendum, které mělo komunistům dosvědčit jejich postavení v Polsku prostřednictvím souhlasu polského obyvatelstva s jejich politikou. V referendu se mělo hlasovat o tom, zda Poláci souhlasí se zrušením Senátu, pozemkovou reformou a posunutím hranic na linii Odra-Nisa. Přesto, že se značná část Poláků obávala hlasovat podle své svobodné vůle, skončilo referendum pro komunisty šokujícím neúspěchem. Proto museli výsledky zfalšovat. Souhlas dalo polské obyvatelstvo pouze v otázce umístění nových hranic na Odře a Nise.¹¹⁶

Nejen o těchto výsledcích referenda informoval sovětský velvyslanec v Polsku Viktor Lebeděv Moskvu ve svém telegramu 18. srpna 1946. Referoval v něm o tom, že výsledky referenda utvrdily vedení polských socialistů, že komunisté mají v Polsku jen velmi slabou podporu jeho obyvatelstva. A také že mají pověst „agentury SSSR“. Z těchto důvodů nemají moc velkou šanci uspět v nadcházejících volbách.¹¹⁷

Šokovaní komunisté proto nabídli koaliční spolupráci Mikołajczykovi a jeho lidové straně. Ten to však odmítl s nadějí, že Západ bude trvat na splnění jaltských úmluv o uspořádání svobodných voleb v Polsku. Komunisté tak od něj obdrželi další argument pro likvidaci demokratické opozice. Komunisté se však opírali o americkou potřebu slezského uhlí pro západní Evropu, která polským komunistům dodávala ekonomické i psychologické výhody.

115 TEJCHMAN, Miroslav. *Sověťizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. Str. 80.

116 DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991*. Str. 194.

117 *Telegram sovětského velvyslance ve Varšavě Viktora Z. Lebeděva náměstkovi komisaře zahraničních věcí Vladimíru G. Děkanozovi o krizi ve vztazích mezi PPS a PPR z 18. srpna 1946*. Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg. Tom 1, 1944-1948 gg./ T.V. Volokitin. *Rossijskaja Akademija nauk; Institut slabjanovedenija; Federal'naja archivnaja služba Rossii; Rossijskij centr chranenija i izučeniija dokumentov novejšej istorii; Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii*. 1998. Str. 498.

Nahrávaly jim také boje ve východní části země, které vyvolávaly jednotky tzv. podzemí. Komunistům přišel vhod také projev amerického ministra zahraničí Jamese F. Byrnesa ve Stuttgartu 6. září 1946. Ten totiž přislíbil americkou podporu při obnově Německa, a zároveň zpochybnil německo-polskou hranici na řekách Odra-Nisa. To vyděsilo asi 2 miliony Poláků, již žijících na bývalém německém území a také ohrozilo polské národní zájmy.¹¹⁸

Prokomunistický režim tak si tak v lednu 1947 mohl dovolit uspořádání všeobecných voleb. Lidová strana se směla účastnit jen v některých volebních okrscích. Zejména na východě Polska se pro její údajné spojení s podzemím nemohla voleb účastnit. Komunisty vedený Demokratický blok tak ve volbách získal 80% křesel Ústavodárného shromáždění. Komunisté se tak v Polsku dostali k moci na základě volebních výsledků z ledna 1947.¹¹⁹

2.3. Bulharsko a Rumunsko

Po obsazení Rudou armádou koncem srpna 1944 převzala kontrolu nad Rumunskem Spojenecká kontrolní komise na základě smlouvy o příměří z 12. září 1944.¹²⁰ Komisi ovládali hlavně sovětské generály. Rumunští komunisté se tedy mohli těšit ze sovětské podpory. Rumunsko přislíbilo splacení reparací a způsobených válečných škod jeho vojsky v SSSR. Tím se tak Rumuni vzdali vedení svého hospodářství Sovětskému svazu. Ten tak získal neomezenou moc v Rumunsku, kterou zaručovala také dohoda Churchill-Stalin z října 1944.¹²¹ Až do konce 1946 stál v cestě rumunské sovětizaci král Michal.¹²²

Rumuni byli již znechuceni předchozími diktátorskými režimy. Proto velice dobře slyšeli na sliby Komunistické strany Rumunska vedená Gheorghe Gheorghiem-Dejem. Komunisté slibovali nový sociální program a politické uspořádání země. Nepočtené komunistické hnutí v Rumunsku se pomalu stávalo masovou organizací. Do strany vstupovali noví členové. Počátkem roku 1945 se Komunistická strana Rumunska rozrostla z několika stovek členů až na více než 800 tisíc. Komunisté se také zmocnili některých masových organizací, zejména

118 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 195-196.

119 TAMTÉŽ. Str. 196.

120 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 191.

121 TEJCHMAN, Miroslav. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. Str. 174.

122 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 196.

odborů. Již v říjnu 1944 nahradili komunisté *Národně demokratický blok* *Národně demokratickou frontou*. Do té vstoupili s komunisty sociální demokraté a Zemědělská fronta Petru Grozy. Programem nově vzniklé *Národní demokratické fronty* se stala očista státu od fašistů, nastolení demokratického vedení armády a dělnické kontroly hospodářství. Pod „nátlakem lidu“ a sovětských úřadů nahradil na podzim 1944 vojenskou vládu generálů civilní vládní kabinet s komunistickou účastí. V čele stanul staronový premiér generál Sănătescu. Toho po komunisty vyprovokovaných nepokojích z konce listopadu 1944 nahradil generál Rădescu, který sice ustupoval levici, komunistům to však nestačilo.¹²³

Také proto do Rumunska 26. února 1945 dorazil Andrej Vyšinskij. Tomu nestálo nic v cestě, také vzhledem k rumunskému statutu poražené země, aby krále Michala donutil k ustanovení nové vlády. Za pomoci výhrůžek týkajících se nezávislosti Rumunska mu vlastně nadiktoval složení vlády, kterou měl vést Petru Groza. Vyšinskému jistě k tomuto vyhrožování napomohla mimo jiné také přítomnost Rudé armády v Rumunsku. Král mu nakonec v březnu 1945 vyhověl. Tímto krokem začala v Rumunsku fáze sovětizace upevňování komunistické moci trvající až do konce roku 1947. Nebylo nic platné, že proti způsobu ustanovení nové vlády protestovali západní velmoci, i když se v té době jednalo spíše o symbolický protest vzhledem Churchillově motivaci dodržovat „procentuální“ dohodu se Stalinem z roku 1944 kvůli vývoji v Řecku a Rooseveltově nečinnosti. Západ se ohradil proti postupu komunistů v Rumunsku také na konferenci v Postupimi, kde již Truman a Attlee nahradili své předchůdce. Stalin a sovětská delegace naopak urgovala uznání Grozovy vlády západními spojenci. Sověti argumentovali britskou intervencí v Řecku a postupem západních spojenců v Itálii, kde SSSR neměl žádné pravomoci při chodu okupační správy.¹²⁴

Komunisté se v nové vládě ujali ministerstev vnitra, hospodářství, spravedlnosti a nepřímo také války. Po nástupu této vlády nebránilo nic počátkům zatýkání opozičních politiků, armádních a policejních činitelů a dalších nepohodlných lidí. SSSR navrátil Rumunsko oblast Sedmihradska, což zvýšilo kredit rumunským komunistům. Nová vláda provedla také pozemkovou reformu. Tím mimo jiné měla v úmyslu získat podporu dalších Rumunů. Grozova vláda také umožnila sepsat hospodářské dohody se SSSR, které potvrdily sovětské řízení rumunské ekonomiky. Dne 8. května 1945 byla podepsána dlouhodobá hospodářská dohoda. Ta obsahovala mimo jiné protokol o zakládání sovětsko-rumunských společností pro

123 TEJCHMAN, Miroslav. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. Str. 176-179.

124 TAMTÉŽ. Str. 179-181.

těžbu ropy tzv. Sovromů. Pomocí nich Sověti ovládli rumunskou ekonomiku a také jejich prostřednictvím čerpali reparace.¹²⁵

Americký ministr zahraničí James Byrnes byl šokován situací ohledně složení prozatímních vlád v Rumunsku a také v Bulharsku. Snažil se proto na moskevské konferenci tří ministrů zahraničí v prosinci 1945 naléhat na Molotova, aby Moskva ustoupila v otázce složení Grozovy vlády v Rumunsku. Molotov však byl neústupný. Proto se Byrnes vydal za samotným Stalinem, který nakonec jeho požadavkům z části vyhověl. Souhlasil, že bude Grozova vláda doplněna o dva nekomunistické ministry bez portfeje. Akceptoval také urychlení příprav pro první poválečné volby v Rumunsku, které komunisté stále odkládali.¹²⁶ Západní mocnosti tedy nakonec uznali Grozovu vládu v únoru 1946 s tím, že do ní museli být přijati po jednom představiteli Národní rolnické a Národně-liberální strany. To znamenalo pro rumunskou demokracii tvrdou ránu. Podle veřejného mínění v Bukurešti západní politika v Rumunsku selhala, zvítězil SSSR.¹²⁷ Sověti připustili doplnění prozatímních vlád v Rumunsku i Bulharsku za předpokladu, že bude Moskva zastoupena ve Spojenecké kontrolní komisi pro Japonsko v podobě přidruženého konzultativního člena.¹²⁸

Na listopad 1946 byly vyhlášeny volby, které ovšem byly zmanipulovány. Například z dvaceti šesti tehdejších rumunských deníků pouze dva patřily opozici. Ty byly navíc k tomu cenzurovány sovětskými úřady. Volilo se v továrnách či v kasárnách. Seznamy voličů byly falšovány a samotní občané, kteří mohli volit, byli zavražďováni. Volby se uskutečnily 16. listopadu 1946. *Blok demokratických sil*, který ovládali komunisté, získal 378 mandátů, opozice pouze 36.¹²⁹ Po celý následující rok se Grozova vláda s podporou parlamentu zbavovala zbytku opozice. Koncem roku 1947 abdikoval král Michal a 30. prosince téhož roku byla vyhlášena republika.¹³⁰

V Bulharsku během války působila komunistická odbojová skupina tzv. *Vlastenecká fronta*, která se 8. září 1944 při vstupu Rudé armády na bulharské území pustila do boje o moc v zemi. Již z 8. na 9. září se bulharský odboj zmocnil Sofie. Dohoda o příměří mezi SSSR a

125 TEJCHMAN, Miroslav. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. Str. 181.

126 TAMTÉŽ. Str. 183.

127 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 197.

128 LITERA, Bohuslav. Spojenci na začátku studené války: Stalin a takzvané dlouhé telegramy. *Soudobé dějiny* 4/1. Str. 79.

129 TEJCHMAN, Miroslav. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. Str. 183-184.

130 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Str. 199-200.

Bulharskem byla podepsána 28. října 1944. Na jejím základě byla ustanovena Spojenecká kontrolní komise v čele se sovětským maršálem Fjodorem I. Tolbuchinem.¹³¹

Veškerou moc v zemi převzala *Vlastenecká fronta* v čele s její vládou seskládanou z důstojníků z tzv. skupiny *Zveno*, komunistů, socialistů a agrárníků.¹³² Předsedou kabinetu *Vlastenecké fronty* se stal Kimon Gheorghiev a tvořili jí dva zástupci hnutí *Zveno*, čtyři agrárníci, dva sociální demokraté a čtyři komunisti. Poslední jmenovaní obsadili mimo jiné posty ministerstva vnitra a spravedlnosti. Tato vláda vyznávala v zahraniční politice orientaci na Moskvu bez ohledu na to, kdo v ní vládne.¹³³ Zásadní otázky se řešily mimo *Vlasteneckou frontu* v úzké skupince představitelů komunistů a hnutí *Zvena*. Ta dostávala instrukce z Moskvy od Georgi Dimitrova. Jeho prodlouženou rukou v Bulharsku byl Trajčo Kostov.¹³⁴

Již od záříjového převratu začala v Bulharsku tzv. očista tedy represe proti podporovatelům proněmecké válečné politiky. Většina obětí byla vybírána na základě vypracovaného seznamu sovětské NKVD a bulharských komunistů v exilu. Ocitla se tak na něm řada demokratů a také lidí napojených na Západ. Tímto vypořádáváním se s bulharskou minulostí se později pokračovalo prostřednictvím lidových soudů. Komunisté se tímto způsobem zbavovali svých oponentů.¹³⁵ Sovětský svaz musel své bulharské soudruhy krotit kvůli reakcím jeho západních spojenců. Proto Sověti Bulharům důrazně doporučovali následovat cestu národní fronty. Představitelé domácích komunistů a těch exilových v Moskvě se přesto předháněli ve své iniciativě. Samotný Stalin měl údajně zaváhat, jestli má povolit Dimitrovovi a Vasilu Kolarovi návrat do Sofie ze SSSR. Obával se, že by to vyvolalo negativní reakce v Bulharsku a také u západních spojenců spojené s obavami z procesu sovětizace. Stalin nabádal komunisty v Bulharsku k trpělivosti, opatrnosti a k upevnění či dokonce rozšíření vlády *Vlastenecké fronty*.¹³⁶

Situace se radikálně změnila po konferenci v Postupimi. Agrárníci v čele s Nikolou Petkovem odešli z *Vlastenecké fronty*. Došlo k rozštěpení sociálních demokratů v důsledku soudního procesu s jejich bývalým předsedou Kristo Postuchovem. Většina socialistů následovala jejich tajemníka Kostu Lulčeva při odchodu z *Vlastenecké fronty*. Kvůli uzavření

131 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Str. 201.

132 TAMTÉŽ. Str. 201.

133 TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. Str. 181.

134 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Str. 202.

135 TAMTÉŽ. Str. 202-203.

136 DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991*. Str. 199-200.

mírové smlouvy s vítěznými mocnostmi byly také odloženy volby na popud demokratů ve Vlastenecké frontě, které se měly z iniciativy komunistů konat 26. srpna 1945. Moskevští komunisté Dimitrov a Kostov sdělili své pobouření nad tímto odložením Stalinovi. Ten však nadále nabádal k trpělivosti. Nicméně tentokrát ujišťoval bulharské soudruhy, že již k dalším ústupkům vůči Západu docházet nebude. Zřejmě začal počítat s tím, že Západ bude sovětizaci Bulharska už jen tiše přihlížet.¹³⁷

Vláda počátkem září 1945 povolila činnost čtyřem opozičním stranám. Byly mezi nimi již zmíněni agráři tedy Bulharský lidový zemědělský svaz (BLZS), sociální demokraté a obnovené strany radikální a demokratická.¹³⁸ Volby byly přesunuty na 18. listopadu 1945. Opoziční strany se jich však odmítly zúčastnit. Jednotnou kandidátku Vlastenecké fronty podpořilo 88 % voličů. Národní shromáždění se skládalo z 276 poslanců, z toho získali komunisté 94 zástupců, agráři a Zveno 46, socialisté 31. Opozice tak neuspěla. USA a Velká Británie prohlásily, že byly volby nedemokratické a že jejich výsledky neuznávají. To mohlo ohrozit podepsání mírové smlouvy. Proto Sověti přislíbili účast v nové vládě dvěma opozičním zástupcům. Jednání s opozicí i přes účast Vyšinského neskončila dohodou. Proto první zvolená vláda Vlastenecké fronty 21. března 1946 odstoupila. O deset dní později byla jmenována vláda nová se staronovým předsedou Kimonem Gheorghievem.¹³⁹

Počátkem roku 1946 došlo k návratu komunisty Georgiho Dimitrova do vlasti, aby se ujal závěrečné fáze odstranění opozice. V dubnu 1946 byla v Bulharsku obnovována cenzura. Započala vlna zatýkání opozičních politiků. Bulharská společnost si čím dál více přála zrušení monarchie. Tyto názory se plně ukázaly 8. září 1946 v referendu, v němž 90 % Bulharů hlasovalo pro zrušení monarchie. Následně se bulharská královská rodina s následníkem trůnu Simeonem rozhodla zemi opustit.¹⁴⁰

Na podzim 1946 se měly také uskutečnit další všeobecné volby. Stalin s Molotovem nabádali bulharské komunisty v čele Dimitrovem k radikálnějšímu postupu vůči ostatním stranám. Komunistické hnutí se podle nich mělo stát vedoucí stranou v Bulharsku. Bulharští komunisté se neměli ohlížet na západní spojence zejména ve spojení s uzavřením mírové smlouvy. Molotov argumentoval tím, že pokud Západ neuzavře mír s Bulharskem, tak SSSR

137 *DURMAN, Karel*. Popely ještě žhavé: velká politika. *Str.* 200.

138 *TEJCHMAN, Miroslav*. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. *Str.* 211.

139 *TAMTÉŽ*. *Str.* 211-212.

140 *VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav*. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. *Str.* 207.

to samé učiní s Itálií. Také proto se v Bulharsku rozpoutala nekompromisní až násilnická komunistická předvolební kampaň. K radikálnějšímu postupu Stalina zřejmě motivoval předešlý úspěch bulharských komunistů v předchozích volbách v listopadu 1945 a také shovívavost Američanů ve věci politického vývoje v Bulharsku vzhledem k prosazování jejich zájmů v Japonsku.¹⁴¹ Stalinův postoj zřejmě ovlivnila také situace Íránu, odkud Sovětský svaz nestáhl svá vojska. Měl tak podle dohody z roku 1942 učinit (stejně jako Britové) nejpозději půl roku od konce války, tedy do začátku března 1946. Sověti chtěli v Íránu využít situace a podpořit separatistické levicové hnutí tamějších Ázerbájdžánců a Kurdů k rozšíření svého vlivu v oblasti a zisku přístupu k íránské ropě.¹⁴²

Ve volbách, které se v Bulharsku konaly 27. října, obdržela Vlastenecká fronta většinu hlasů. Komunisté v nich získali nadpoloviční většinu poslaneckých křesel. Dimitrov stanul v čele nové vlády. Přesto opoziční strany, které se tentokrát voleb účastnily, volila pětina všech voličů, tedy asi milion Bulharů.¹⁴³

Dimitrov nejdříve, podle předvolebních rad Stalina a Molotova, nechtěl s opozicí o nové vládě jednat. Poté ho však Andrej Ždanov napomenul kvůli statické a neuvážené politice. Podle Ždanova měl Dimitrov využít neochoty opozičních stran ve spolupráci s komunisty a na tomto základě je obvinít veřejně z rozvracení jednoty politické reprezentace a tím i národa. Opozice v čele s Petkovem se skutečně odmítla účastnit nové vlády. Ta byla tedy 23. listopadu ustanovena bez zástupců opozice v čele s Dimitrovem. Opoziční politici se spoléhali na podporu ze strany západních mocností. Ta však nepřišla.¹⁴⁴ Místo toho 10. února 1947 Velká Británie a USA podepsaly s Bulharskem mírovou smlouvu. Tím tak Západ formálně uznal Dimitrovovu vládu. Komunisté mohli v klidu začít s úplnou likvidací opozice a s dalším upevňováním jejich moci v Bulharsku.¹⁴⁵

Politický poválečný vývoj v Polsku, Rumunsku, Bulharsku a poté i v dalších zemích ukázal, jak byly naivní představy demokratických politiků o dodržování jaltských a postupimských dohod, Prohlášení o svobodné Evropě a o zájmu západních mocností na osudu východní

141 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 199-201.

142 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 67.

143 TAMTÉŽ. Str. 207.

144 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 201-202.

145 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 207-209.

Evropy. Západ tímto chováním vlastně uznal bezpečnostní zájmy Sovětského svazu za jeho západní hranici v podobě rozšiřování jeho sfér vlivu v Evropě.¹⁴⁶

2.4. Sovětská zahraniční politika a německá otázka

Do vývoje poválečného Německa mocnosti Velké trojky zasahovaly daleko intenzivněji než v případě ostatních zemí, kde Sovětský svaz získal rozhodující vliv vedoucí k úplné sovětizaci těchto států. Německo totiž po skončení války nebylo již samostatným státním útvarem, ale spíše správním uzemním celkem čtyř vítězných mocností. Ty se totiž již v roce 1944 dohodly na rozdělení Německa do čtyř okupačních zón (americké, britské, francouzské a sovětské) a také na zásadách jejich spolupráce při správě německého území.¹⁴⁷

Stalinova a potažmo sovětská zahraniční politika v Německu se vyznačovala především pragmatickými prvky s důrazem zejména na zajištění bezpečnosti a moci Sovětského svazu. Zároveň se však měla přizpůsobovat daným okolnostem. Moskva disponovala řadou plánů na řešení německé otázky a často je měnila.¹⁴⁸ Stalin si nepřál úplné rozdělení Německa kvůli otázce sovětského ovlivňování vývoje na celém německém území, kde nepůsobila Rudá armáda. Proto sovětský vůdce souhlasil se společnou spojeneckou správou Německa. V berlínském prohlášení z 5. června 1945 tak Spojenci odsouhlasili ustanovení *Spojenecké kontrolní komise*, ve které měly spolupracovat všechny čtyři mocnosti. Fungovala na základě jednomyslného hlasování všech velmocí.¹⁴⁹ Přestože si Stalin nepřál rozdělení Německa, tak ve své zóně Sovětský svaz prosazoval vlastní politiku. V rámci jejího prosazování Moskva krátce po nacistické kapitulaci povolila činnost komunistické straně a některým dalším stranám na nižších místních úrovních. Spojení komunistů se sociálními demokraty v dubnu 1946 dalo jasně najevo, že Sovětský svaz hodlá ve své okupační zóně aplikovat obdobný sovětizační proces jako v jiných státech východní Evropy. Tato sovětská politika nakonec značně přispěla k rozdělení Německa a vyhocení vztahů mezi Západem a Východem.¹⁵⁰

Stalin získal při jednáních na konferencích v Jaltě a Postupimi slušnou pozici při prosazování sovětských hospodářských zájmů v Německu. Podařilo se mu totiž vyjednat

146 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 201-202.

147 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Str. 103-104.

148 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 202.

149 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Str. 104.

150 TAMTÉŽ. Str. 73.

čerpání reparací nejen ze sovětské východní zóny, ale také ze tří ostatních. Sovětům to mělo zajistit přísun průmyslových zařízení, surovin a také technologických znalostí, zejména z vojenského sektoru.¹⁵¹ Tak například podle zprávy maršála Žukova adresované Molotovovi odplulo ze Štětína od 11. července 1945 do 1. února 1946 celkem 260 nákladních lodí, tedy asi 755 tisíc tun zařízení z továren v Německu.¹⁵²

Reparace čerpané Sovětským svazem z americké zóny byly však jednostranně zastaveny 3. května 1946 na příkaz jejího velitele generála Luciuse Claye. Sovětské protesty proti tomuto rozhodnutí byly marné. Američané tak reagovali na neschopnost čtyř velmocí dodržovat společné hospodářské principy a shodnout se na vytvoření jednotné správy Německa. S těmito zásadami počítaly již prohlášení z Postupimi.¹⁵³ Rozhodnutí Američanů o zastavení sovětského čerpání reparací z jejich okupační zóny ovlivnila také již zmíněná vyostřená situace v Íránu.¹⁵⁴

V čerpání reparací se často střetávaly zájmy také některých resortů sovětské vlády, a to bez ohledu na německou strategii Stalina a Molotova. Do střetu se tak údajně dostávaly potřeby vojensko-průmyslového a bezpečnostního oddělení (L. Berija, G. Malenkov), resort plánování tedy Gosplanu (N. Vozněsenski, M. Saburov), odbor zahraničního obchodu (A. Mikojan) či představitelů armády.¹⁵⁵

Například historička Amy Knight uvádí, že se problém čerpání německých reparací promítnul také do mocenského boje uvnitř vedení SSSR mezi Andrejem Ždanovem a Georgijem Malenkovem. Malenkov měl na starosti vojensko-průmyslová ministerstva a také vedl výbor pro obnovu osvobozených zemí, který byl zřízen koncem roku 1944 a ve kterém probíhal výše zmíněný boj jednotlivých ministerstev. Malenkovovým zadáním byla likvidace hospodářské síly a vojenského materiálu pomocí demontáže průmyslu v sovětské zóně Německa. Naproti tomu komisař pro věci zahraničního obchodu Anastas Mikojan spolu s tajemníkem ústředního výboru Ždanovem chtěli Německu zanechat jeho hospodářství neporušené, aby skrz něj mohlo platit reparace. Rovněž sdíleli názor, že by na problematiku německého hospodářství měl dohlížet Gosplan, který vedl Nikolaj Vozněsenski, tedy

151 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 202.

152 Telegram maršála Georgije K. Žukova komisaři zahraničních věcí Vjačeslavu Molotovovi z 1. února 1946. SSSR i germanskij vopros 1941-1949: dokumenty iz Archiva vnešnej politiki Rossijskoj Federacii = Die UdSSR und die Deutsche Frage 1941-1949. Str. 361.

153 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Str. 73.

154 TAMTĚŽ. Str. 67.

155 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 202-203.

Ždanovův spojenec. Mělo se tak dít právě prostřednictvím Mikojanova ministerstva zahraničního obchodu. Lavrentij Berija zaujal ambivalentní stanovisko, jelikož podporoval Malenkova a jeho výbor a zároveň si přál zachovat německý průmysl pro čerpání zdrojů do jeho projektu sovětské atomové bomby. V Sasku se totiž těžil pro tento projekt uran. Nakonec se však Berija přiklonil na Malenkovovu stranu - zřejmě také vzhledem k jeho antipatiím ke Ždanovovi. Berijova podpora však Malenkovovi nestačila a byl odvolán z funkce tajemníka ústředního výboru. V létě 1946 došlo také k vyšetřování jeho výboru pod taktovkou Ždanova. Také díky jeho vlivu bylo komisi, která Malenkovův výbor vyšetřovala, a která byla Ždanovem ovlivněna, vydáno doporučení na ukončení hospodářského odzbrojování Německa.¹⁵⁶

Stalinův cíl ohledně sovětské politiky v Německu bylo získat tuto zemi celou do sovětské sféry vlivu zejména prostřednictvím Spojenecké kontrolní komise. Stalin to ovšem neměl v úmyslu ihned po skončení války. Nejdříve v Německu chtěl nechat zavést protifašistický, demokratický, parlamentní režim pomocí iniciativy komunistů a strategie národní fronty. Chtěl tím dosáhnout jednoty mírumilovného Německa. Přesto počítal ve své strategii také s případným prozatímním německým rozdělením za předpokladu, že se podaří zbavit se americké přítomnosti v Evropě a následně také britského vlivu na kontinentě. Nicméně hlavním prostředkem sovětské politiky v Německu měl být jeho ekonomicko-sociální rozvrat, který přiměje německé obyvatelstvo hledat východisko z tíživé situace v komunistickém náručí.¹⁵⁷ Pro naplnění těchto plánů byly již před koncem války, 30. dubna 1945, do budoucí sovětské zóny v Německu vysazeny tři skupiny německých komunistů vedené Walterem Ulbrichtem, Anonem Ackermannem a Gustavem Sobottkou.¹⁵⁸

Nicméně tato Stalinova představa se nakonec neuskutečnila díky projevům sovětského poválečného imperialismu. Především byla německým komunistům v sovětské zóně určena až druhotná úloha. Pásmu vládla totiž *Sovětská vojenská zpráva v Německu (SVAG)*. Ta se snažila o vytvoření jakési formy vojenské kolonie v sovětském okupačním pásmu. O tom také svědčí sovětské odmítnutí plánu amerického ministra zahraničí Byrnesa o odchodu okupačních vojsk z Německa v roce 1946. Neúspěch Stalinova plánu tkvěl také v již výše zmíněných rozbrojích mezi jednotlivými ministerskými resorty SSSR, vojensko-politickými orgány a také zájemci toužícími po získání části německé kořisti uvnitř *SVAG*. K řešení této

156 KNIGHT, Amy W. Berija - Stalinův první pobočník. Str. 166-167.

157 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 203.

158 VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Str. 105.

situace se zavázal první vedoucí *SVAG* a sovětský zástupce ve Spojenecké kontrolní komisi maršál Georgij K. Žukov.¹⁵⁹

2.5. Georgij K. Žukov

Během války došlo k významnému posílení politického vlivu Rudé armády a její generality v rámci politického vedení SSSR. Prostřednictvím její účasti na okupační správě Německa významně ovlivňovala armáda také sovětskou zahraniční politiku. Po skončení druhé světové války začal postupně význam armády oslabovat. Dělo se tak díky její demobilizaci a demilitarizace hospodářství a obecně života v SSSR. Tato skutečnost vedla k nárůstu konfliktů mezi vojenskými špičkami a politickou elitou v SSSR. Také Stalin cítil nově vydobytým postavením Rudé armády ohrožen z hlediska jeho mocenské pozice v SSSR. Zejména rostoucí popularita a vliv maršála Georgije K. Žukova v SSSR, v Rudé armádě a částečně také v zahraničí ho nenechávala klidným. Vztahy mezi sovětským vůdcem a jeho nejslavnějším maršálem se tak po skončení války postupně stále více vyhrcovaly.¹⁶⁰

Jednou z příčin tohoto vyhrčení mohla být činnost bezpečnostních služeb v Německu, kterou v té době vedl Berjův náměstek Ivan A. Serov. Ten měl však podle českého historika Michala Reimana nadstandardní přátelsky vztah díky společnému prožití sovětského válečného tažení. Také proto povolal Stalin na podzim 1945 do Německa náčelníka vojenské kontrarozvědky a bezpečnosti *SMERŠ* (*Smert' špionam*) Viktora S. Abakumova. Ten měl zastavit rozkrádání německého majetku vojenskou elitou. Bez toho, aniž by informoval Žukova, nechal Abakumov pozatýkat řadu vysokých důstojníků.¹⁶¹ To Žukova přímo rozzuřilo. Abakumov si zavolal a měl mu podle svého vyjádření nařídít uvězněné důstojníky propustit a zároveň mu měl přikázat pod pohrůzkou eskortování, aby se vrátil zpět do Moskvy. Abakumov poslechl. V Moskvě zřejmě před Stalinem o Žukovovi po tomto incidentu nemluvil zrovna lichotivě.¹⁶² Podle historika Karla Durmana však bylo obvinění některých důstojníků Abakumovem oprávněné. Důstojníci Rudé armády neoprávněně zabavovali majetky nejen bývalých nacistů, ale také obyčejných bezpartijních Němců např. rolníků. Toto korupční jednání probíhalo na všech důstojnických stupních armády od nejnižších důstojníků až po nejvyšší šarže. Někteří nejvyšší důstojníci si přivlastňovali paláce

159 *DURMAN, Karel*. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. *Str.* 203-204.

160 *REIMAN, Michal*. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. *Soudobé dějiny* 7/4. *Str.* 552.

161 *TAMTÉŽ*. *Str.* 552-553.

162 *KARPOV, Vladimír Vasil'jevič*. Maršál Žukov: jeho spolubojovníci a soupeři ve válce i v míru. *Str.* 556.

či venkovské vily. Podle Durmana si i samotný Žukov nechal z Německa, pro své soukromé potřeby, odvážet plné vagóny luxusního zboží, uměleckých předmětů a starožitností do SSSR.¹⁶³

Odvoláním Abamukova z Německa se však Žukov vzepřel Stalinovu rozkazu. Stalin se postavil za Abakumova a zároveň dostal záminku pro Žukovovo odvolání z Německa zpět do Moskvy.¹⁶⁴ Tam jeho a dalších 75 důstojníků Stalin obvinil z přípravy vojenského převratu v SSSR na základě vynucených výpovědí generála Konstantina F. Tělegina a maršála letectva Alexandra A. Novikova. Stalin však nemohl jen tak populárního maršála nechat odstranit.¹⁶⁵ Zřejmě proto byl Žukov v červnu 1946 „pouze“ převelen na velitelství vojenského okruhu v Oděse.¹⁶⁶

Podle Žukovova spolubojovníka z druhé světové války a sovětského spisovatele Vladimíra Karpova to mezi Stalinem a slavným maršálem skřípalo již během válečných operací. Karpov nepředpokládá, že by jejich vztahy ovlivňovaly jen politické motivy, ale také Stalinovy emoce. Tvrdí totiž, že za Žukovovým odvoláním stojí Stalinova ješitnost a závist vůči maršálovi. Ty přizívovala Žukovova popularita nejen v SSSR. Jako příklad udává podpis německé kapitulace, kterou podepsal za SSSR maršál Žukov, jelikož Stalin z bezpečnostních důvodů nemohl.¹⁶⁷ Nicméně je jasné, že mezi hlavní důvody patří také vzrůstající Žukovův vliv v sovětských i mezinárodních politických kruzích na základě jeho stoupající popularity.

Samotný Žukov ve svých memoárech pouze uvádí, že byl odvolán na základě Stalinova vzkazu z konce března 1946: „*Vláda USA odvolala z Německa Eisenhowera a místo něho ponechala generála Claye. Britská vláda odvolala Montgomeryho. Neměl byste se i vy vrátit do Moskvy?*“¹⁶⁸

163 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 203.

164 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. *Soudobé dějiny* 7/4. Str. 553.

165 KARPOV, Vladimír Vasil'jevič. Maršál Žukov: jeho spolubojovníci a soupeři ve válce i v míru. Str. 557-558.

166 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. *Soudobé dějiny* 7/4. Str. 553.

167 KARPOV, Vladimír Vasil'jevič. Maršál Žukov: jeho spolubojovníci a soupeři ve válce i v míru. Str. 548-553.

168 ŽUKOV, Georgij Konstantinovič. Vzpomínky a úvahy. Str. 394.

3. Vznik Informačního byra komunistických a dělnických stran

3.1. Předchůdci Kominformy

V roce 1943 byla rozpuštěna mezinárodní komunistická organizace Kominternu, která měla za úkol koordinovat činnost komunistických hnutí po celém světě. Byla zrušena na základě myšlenek vlastních národních cest k socialismu, které měly být přizpůsobovány politickým a ideologickým podmínkám v daných zemích. Rozpuštění Kominterny umožňovalo účast komunistů v koaličních vládách.¹⁶⁹

I když byla Kominternu formálně zrušena, její činnost ve skutečnosti pokračovala ve změněné formě do pozdního podzimu 1945. Její výsady a povinnosti, zejména spojení s komunistickými stranami, převzalo oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b). To bylo zřízeno po rozpuštění Kominterny na poradě politbyra, která se konala u Stalina večer 12. června 1943. Tento orgán byl založen na základě tajného prohlášení z této chůze a měl ho vést tajemník ÚV VKS(b) Alexandr Ščerbakov. Jedním z jeho zástupců se stal Bulhar Georgi Dimitrov, který do té doby stál v čele Kominterny. Na rozdíl od Kominterny v tomto novém oddělení mezinárodních informací byli v jeho vedení pouze sovětsí občané, tedy s výjimkou Dimitrova. Při formování sovětského bloku byly jeho úkoly zajistit komunistům moc ve státech východní Evropy, prosazovat u těchto zemí prosovětský kurz v zahraniční politice a regulovat mezi těmito státy jejich vzájemné vztahy. Odchodu Dimitrova a dalších zahraničních komunistů z Moskvy se počátkem roku 1946 tento orgán reorganizoval v čistě sovětském oddělení zahraniční politiky ÚV VKS(b) v čele s Michailem Suslovem.¹⁷⁰ Dimitrova v této instituci nahradil Alexandr Paňuškin. Do roku 1947 však měl v oddělení zásadní roli Andrej Ždanov, který měl podle Stalinova nařízení ručit za otázky mezinárodního komunistického hnutí.¹⁷¹

Oddělení však bylo v roce 1946 a počátkem roku 1947 ve východoevropských otázkách vytlačováno na úkor Molotovova ministerstva zahraničí. Sovětský svaz prosazoval své zájmy a kontroloval své komunistické vazaly v Evropě také pomocí diplomatických zastupitelství, dopisovatelů, poradců, různých hospodářských a propagandistických institucí. Pokud komunisté v evropských zemích jednali v zahraničních záležitostech jinak, než bylo přání

169 MASTNY, *Vojtech*. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. Str. 41.

170 GIBIANSKIJ, *Leonid Janovič*. Moskva a východní Evropa: některé aspekty vzniku sovětského bloku. Soudobé dějiny 4/1. Str. 29-37

171 MASTNY, *Vojtech*. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. Str. 41.

Sovětského svazu, tak Moskva reagoval velmi ostře.¹⁷² Ovšem někdy se postoj Sovětského svazu mohl zdát nejednoznačný díky rozpolcenosti sovětských institucí. To je také jeden z důvodů, proč měl Sovětský svaz potřebu založení nástupnické organizace Kominterny.

Myšlenka nové organizace se mezi komunisty objevila již prvními rozpory Sovětského svazu se západními spojenci v protihitlerovské koalici. K jejímu vytvoření značně přispěla mezinárodní situace v roce v poválečných letech. Zásadním zlomem se stalo americké přehodnocení uplatňování zahraniční politiky ve světě v podobě vyhlášení Trumanovy doktríny a Marshallova plánu.¹⁷³

3.2. Marshallův plán

Stalin se ve svém projevu 9. února 1946 vyjádřil své myšlenky o vývoji světového kapitalismu. Předpověděl v něm, že v důsledku nerovnoměrného rozložení hospodářských surovin mezi kapitalistickými zeměmi, dojde k dalšímu světovému konfliktu mezi těmito státy. Téměř vůbec se nezmínil o další spolupráci SSSR se západními spojenci. Nepřímo také sdělil, že SSSR je připraven na jakékoli eventuality, i když při tom kladl důraz na další rozvoj sovětského průmyslu. Stalinovo proroctví o dalším světovém konfliktu mezi kapitalistickými mocnostmi, tedy Velkou Británií a USA, si většina zahraničních pozorovatelů vykládala jako sovětskou válečnou hrozbu Spojeným státům. Proto také americké ministerstvo zahraničí pověřilo svého *chargé d'affaires* v Moskvě George F. Kennana, aby vypracoval analýzu sovětské zahraniční politiky.¹⁷⁴

Stalinův výrok vyvedl z míry také Kennana, který reagoval zasláním dlouhé depeše o osmi tisíc slovech do USA. V té popisoval základy sovětské politiky a varoval, že Sověti věří ve svou bezpečnost pouze za předpokladu rozvrácení amerických tradičních hodnot a zneškodnění mezinárodního vlivu USA ve světě.¹⁷⁵ Tato Kennanova depeše nazývána také tzv. „dlouhým telegramem“ se stala zásadní při utváření americké strategie po celou dobu trvání studené války. Stal se základem americké zahraniční politiky tzv. „zadržování“. Ta dostala konkrétní podobu zejména vyhlášením doktríny Harryho Trumana 12. března 1947,

172 GIBIANSKIJ, Leonid Janovič. Moskva a východní Evropa: některé aspekty vzniku sovětského bloku. Soudobé dějiny 4/1. Str. 29-37

173 MASTNY, Vojtech. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. Str. 40-41.

174 LITERA, Bohuslav. Spojenci na začátku studené války: Stalin a takzvané dlouhé telegramy. Soudobé dějiny 4/1. Str. 82-83.

175 TINDALL, George Brown, a David E. SHI. Dějiny Spojených Států Amerických. Str. 636.

kteřá vešla ve známost jako tzv. „Trumanova doktrína“.¹⁷⁶ Truman svojí doktrínou reagoval na situaci zejména v Řecku a Turecku, kde chtěl vojensky a ekonomicky pomoci tamním prozápadním silám v jejich boji proti šíření komunismu a za hospodářskou stabilitu. V těchto státech totiž již nezvládala ekonomicky oslabená Británie svoji úlohu. Spojené státy tak mohly nechat tyto státy napospas komunistům nebo převzít britské závazky. Díky Trumanově doktríně byli v roce 1949 komunističtí povstalci v občanské válce Řecku poraženi a Turecko bylo ekonomicky stabilizováno.¹⁷⁷ Prostřednictvím výše uvedených zemí by Sovětský svaz získal přístup do východní části Středomoří a také kontrolu nad Černým mořem za předpokladu sovětského dozoru nad úžinami Bosporu a Dardanely.¹⁷⁸

Politika zadržování se začala plně projevovat při realizaci tzv. Marshallova plánu. Tato strategie byla pojmenována podle tehdejšího ministra zahraničí George C. Marshalla, který byl prezidentem Trumanem pověřen jejím vytvořením. Kennanův „dlouhý telegram“ pouze definoval či popisoval nebezpečí v podobě Sovětského svazu, ale nepřinášel žádné východisko. Proto Marshall pověřil právě George Kennana, aby tento problém vyřešil a při tom se vyhnul „nepodstatnostem“.¹⁷⁹ Poté, na základě Kennanova řešení, americký ministr zahraničí George C. Marshall vyhlásil 5. června 1947 ve svém projevu na univerzitě v Harvardu plán na obnovu zničené Evropy, tzv. Marshallův plán. Ten měl pomoci zničené Evropě postavit se znovu na nohy. Motivací pro jeho uskutečnění byla neutěšená situace evropského hospodářství, tedy válečné škody, zastaralé výrobní zařízení, nedostatek hnojiv pro zvýšení úrodnosti půdy, nedostatek kvalifikované pracovní síly.¹⁸⁰

Marshallův plán z počátku nedělal rozdíly mezi sovětskou či prosovětskou částí Evropy a tou západní či proamerickou. Nicméně úvahy stojící u jeho vzniku ano. Ty vycházely z toho, že největší nebezpečí netkví v sovětském vojenském zásahu, ale v propuknutí hladu, bídy a zoufalství. To by mohlo některé Evropany vyhnat přímo do náručí komunistů. Američané předpokládali, že Sovětský svaz ekonomickou pomoc z USA odmítne a nedovolí to ani svým budoucím či již současným satelitům. To mělo zatížit vztahy mezi těmito státy a SSSR. Stalin měl odmítnutím Marshallova plánu rozdělit Evropu. Spojené státy by se tak díky tomu chopily morální a geopolitické iniciativy ve studené válce.¹⁸¹

176 GADDIS, John Lewis. Studená válka. Str. 37-39.

177 TINDALL, George Brown, a David E. SHI. Dějiny Spojených Států Amerických. Str. 636-637.

178 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 168.

179 GADDIS, John Lewis. Studená válka. Str. 39.

180 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 181-182.

181 GADDIS, John Lewis. Studená válka. Str. 39-40.

Marshallův plán podkopával Stalinovu hegemonistickou strategii získání bezpečnosti pro SSSR na úkor východoevropských zemí v rámci vybudování sovětské sféry vlivu. Tím, že Američané nabídli pomoc kterékoli evropské zemi, a zároveň přepokládali, že jí Sovětský svaz nepřijme, nutilo Stalina učinit rozhodnutí, jestli má státům v sovětské sféře vlivu umožnit přijetí amerického plánu. Tím by však riskoval pronikání západních vlivů do zemí této prosovětské mocenské sféry. Další možností bylo tyto státy izolovat, což by v rozporu s jeho přesvědčením rozdělilo Evropu na dva tábory.¹⁸²

Stalin nebyl na americkou iniciativu a učinění tak zásadního rozhodnutí připraven. Nejdříve v druhé polovině června 1947 vyslal sovětskou delegaci v čele s Molotovem do Paříže na jednání o Marshallově plánu. Molotov se zde snažil vyjednat poskytnutí americké pomoci, ovšem za sovětských podmínek, které byly pro Američany nepřijatelné. Zrovna při Molotovově opakování sovětských stanovisek na jednání 30. června přišla sovětskému komisaři pro zahraniční věci depeše. Ta obsahovala buď Stalinův příkaz jednání ukončit nebo zprávu sovětské rozvědky o anglo-americkém jednání v Londýně, při které měl být Marshallův plán prezentován jako obrana Západu proti SSSR. Nato Molotov jednání přerušil a o pár dní později Paříž opustil.¹⁸³

Jelikož tento tah nebyl dopředu uvažován, nemělo sovětské vedení promyšleno, jak dál pokračovat. Proto Sovětský svaz nejdříve povolil svým východoevropským vazalům účastnit se konference o konečném schválení Marshallova plánu, která se měla konat v Paříži deset dní od Molotovova odjezdu. Polsko a Československo se této konferenci chtěly zúčastnit. Moskva se nakonec rozhodla a dne 5. července 1947 povolila prosovětským zemím účast na pařížských jednáních. Nicméně vyžadovala, aby všechny tyto země hlasovaly proti přijetí Marshallova plánu a zabránily tak jeho jednomyslnému přijetí a poté opustily jednání. Zároveň měly zástupci těchto států s sebou stáhnout co největší počet dalších delegátů. Následující den však Moskva informovala východoevropské země, že si nepřeje jejich účast na konferenci. Sověti svůj postoj přehodnotili zřejmě z důvodů obav následků ve vztazích mezi SSSR a jeho spojenci.¹⁸⁴ Na nejednoznačnosti sovětské pozice v otázce Marshallova plánu se projevila také Stalinova snaha o úspěšné zakončení moskevské konference na jaře 1947, na která vítězné mocnosti řešily problematiku uzavření mírové smlouvy s Německem.

182 *MASTNY, Vojtech. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. Str. 40-41.*

183 *TAMTÉŽ. Str. 40-41.*

184 *TAMTÉŽ. Str. 40-41.*

Sovětské vedení tak obtížně hledalo kompromis mezi snahou o vyřešení německé otázky se Západem a ráznou reakcí na novou západní zahraničně-politickou doktrínu.¹⁸⁵

3.3. Založení Informbyra

Stalin tak nejen, že udělil státům východní Evropy lekci z poslušnosti při reakci na americkou iniciativu, ale také přitvrdil v prosazování sovětských zájmů, kde to bylo jen možné. Na Marshallův plán a Trumanovu doktrínu reagoval také ustanovením Informačního byra komunistických a dělnických stran tedy Informbyra nebo také Kominformy.¹⁸⁶

Nicméně podle českého historika Karla Durmana tvrzení, že se Stalin uchýlil k tvrdšímu kurz své zahraniční strategie a s tím spjatého vytvoření Informačního byra kvůli americké politice „zadržování“, je mýtus. Moskva měla totiž, podle Durmana, s vytvořením „nové“ Komiterny počítat již od jara 1946. Stalin se také podle českého historika nemusel obávat americké taktiky, vzhledem ke svému povědomí o vojenské slabosti Západu v Evropě. I když Durman nepochybuje o podrážděné Stalinově reakci na Trumanovu doktrínu a Marschallův plán, domnívá se, že stěžejním impulzem byl samostatný postup italských a francouzských komunistů. Ti totiž jednali na vlastní pěst bez sovětských instrukcí a byli vytlačeni svou pasivitou z vládních kabinetů Francie a Itálie.¹⁸⁷

Na Stalinův příkaz poslal Andrej Ždanov 2. června 1947 dopis vůdci francouzských komunistů Mauriceovi Thorezovi. V tom napsal o sovětském znepokojení a překvapení z počínání francouzských soudruhů a upozornil ho, aby napříště Moskvu o jejich krocích dopředu informovali. Molotov obdobnou depeši poslal ústřednímu výboru francouzské komunistické strany a její kopii sovětským komunistickým spojencům po celé Evropě. Důkazem posunu sovětské politiky doleva byl také rozhovor Ždanova s předáky finských komunistů. Během diskuse je Ždanov zaúkoloval odchodem z finské vlády. Přitom finským kolegům kladl na srdce, že by iniciativa měla vzejít právě od komunistů, tedy nikoliv jako ve francouzském a italském případě.¹⁸⁸

185 REIMAN, Michal. *Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špičce. Slovanský přehled 90/1. Str. 81.*

186 GADDIS, John Lewis. *Studená válka. Str. 40.*

187 DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 229.*

188 TAMTÉŽ. *Str. 229-230.*

Tato radikálnější linie byla oficiálně vyhlášena na týdenní konferenci v polském rekreačním středisku v Szklarské Porębě v září 1947, na které bylo ustanoveno Informační byro komunistických a dělnických stran. Účastnily se jí komunistické delegace ze Sovětského svazu, Jugoslávie, Polska, Československa, Bulharska, Rumunska, Maďarska, Francie a Itálie.¹⁸⁹

Konference v Szklarské Porębě bylo rozděleno na dvě části. První zahájil svým projevem sovětský delegát Georgij M. Malenkov a poté ho následovali se svými projevy představitelé ostatních komunistických stran. Druhá část začala hlavním projevem Andreje Ždanova, který nesl název *O mezinárodní situaci*.¹⁹⁰ Ždanov v tomto tajném referátu „vyhlásil doktrínu dvou nesmiřitelných táborů socialismu a kapitalismu“. ¹⁹¹ Toto Stalinem posvěcené vyjádření v původní verzi projevu chybělo. Tato skutečnost naznačuje, že se Stalin v posledním okamžiku rozhodl pro agresivnější podobu projevu. Ždanov ve svém projevu také tvrdil, že zachování míru se podaří dosáhnout „energetičtější bojem proti západnímu imperialismu“. Největší nebezpečí pro proletariát viděl v jeho „podceňování vlastní síly a přeceňováním síly nepřítele“.¹⁹²

Z ostrých slov Ždanovova projevu však nevyplývaly žádné politické závěry. Ty přinesly až následné schůzky Ždanova a Malenkova s delegacemi jednotlivých komunistických stran. Na těch sovětských zástupci důvěrně vysvětlili představitelům ostatních delegací, že cílem pléna není jen výměna informací a zkušeností, ale také založení nového komunistického koordinačního centra. To mělo zajistit spolupráci komunistických stran v boji proti kapitalismu. Účastníci sjezdu však nebyli připraveni na tuto změnu sovětského postupu v zahraniční politice. Nebyli na ní totiž sovětskou stranou dopředu upozorněni. Také proto zprvu tuto myšlenku jednomyslně nepodpořili. Nicméně se postupně komunistické delegace poslušně sovětskému návrhu podřídili. Sověti ve svých plánech při zřízení nového koordinačního centra počítali se zúčastněnými stranami setkání, tedy bez komunistů z Albánie a Východního Německa. Důvody zařazení komunistických stran Francie a Itálie byl jasný potom, co byly tyto dvě strany na popud sovětských představitelů vystaveny ostré kritice ze strany rumunské a jugoslávské delegace. Poté se komunisté ze západní Evropy uchýlili k omluvné sebekritice. Strategie komunistů Itálie a Francie se měla odvrátit od pokusů získání

189 DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Str. 230.

190 OSTAP, Pavel. Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov. *Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* 18/7. Str. 170.

191 MASTNY, Vojtech. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. Str. 41.

192 TAMTÉŽ. Str. 41.

moci pomoci parlamentních voleb směrem k radikálním mimoparlamentním prostředkům (např. stávek, přímých akcí v ulicích atd.). Měly také zaujmout tvrdý postoj proti vzrůstající hegemonii USA v západní Evropě.¹⁹³

Setkání komunistických stran v Szklarské Porębě přineslo konsenzus všech zúčastněných, proto Moskva nebyla nucena vydávat žádné konkrétní směrnice. Její rezolucí byl vznik Informačního byra komunistických a dělnických stran, což předznamenalo konec smířlivého postoje komunistů v Evropě v rámci lidových demokracií. Komunistické strany Evropy se uchýlily k nemilosrdnému boji s demokratickými silami v jednotlivých zemích.¹⁹⁴ Vznik nové koordinační organizace, kterou západní státy pokřtily na Kominformu, tedy znamenal urychlení sovětizačního procesu ve státech východní Evropy a konec národních cest k socialismu. Sovětský svaz tak formálně získal kontrolu nad komunistickými stranami, které se Informbyru podřídily.¹⁹⁵

3.4. *Napětí v Kremlu*

Při sovětské iniciativě po změně amerického přístupu v mezinárodním dění, při kterém vznikla Kominforma, se Stalin spíše držel v pozadí. Počáteční nejednoznačnost sovětské reakce na americkou politiku zdržování tak může svědčit o rozpolcenosti a novém rozdělení vedení SSSR. I když nebyly zatím objeveny důkazy o sporech v sovětském vedení v otázce reakce na americkou zahraniční politiku, názory jeho členů se zřejmě lišily. Samotný Stalin byl razantně proti děláním ústupkům západnímu nátlaku. Ovšem velice pečlivě si rozmýšlel strategické prostředky, kterými chtěl dosáhnout svých zahraničně-politických cílů. Obával se silové konfrontace se Západem, proto zastával až do léta 1948 k západním zemím opatrnější postup. Rozpory v sovětském vedení však zřejmě přibývaly s neúspěchy sovětské diplomacie. Napětí uvnitř sovětského vedení stoupalo.¹⁹⁶

Ve vztahu ke komunistickým stranám v Evropě však Stalin po vyhlášení Trumanovy doktríně a Marshallova plánu zaujal ostré stanovisko. Zřejmě i z těchto důvodů byl právě Andrej Ždanov pověřen hlavním projevem v Szklarské Porębě. Ždanov totiž zastával tvrdou linii rozšiřování komunismu v zahraničí. Proto byl zřejmě, již počátkem roku 1946, také

193 MASTNY, *Vojtech*. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. *Str.* 42-43.

194 TAMTÉŽ. *Str.* 43.

195 OSTAP, *Pavel*. Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov. *Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* 18/7. *Str.* 170.

196 REIMAN, *Michal*. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici. *Slovanský přehled* 90/1. *Str.* 81.

dosazen do oddělení zahraniční politiky ÚV VKS(b). V roce 1946 se také naplno projevila Ždanovova militantní linie při zahájení kampaně proti „dekadentnímu Západu a jeho vlivu na umění a literaturu v SSSR“. Tato kampaň vešla ve známost jako „ždanovština“ a potvrzovala ortodoxní ideologie jejího autora, Andreje Ždanova.¹⁹⁷

Je příznačné, že Sovětský svaz v Szklarské Porębě zastupovali právě Ždanov a Malenkov. Oba totiž usilovali o co největší vliv na Stalina. Po konci války se měl údajně odehrát mezi Ždanovem a Malenkovem vnitropolitický boj o Stalinovo nástupnictví vzhledem k diktátorovu zhoršenému zdravotnímu stavu.¹⁹⁸ Rivalita mezi oběma politiky jistě panovala, jak dosvědčují výše zmíněné rozpory o čerpání reparací z Německa. Nicméně český historik Michal Reiman uvádí, že hlavní příčinou této rivality byly Stalinovy zásahy. Sovětský diktátor totiž právě proto, že byl po všech stránkách vyčerpán z války a jeho pracovní výkonnost klesala, přižívoval tyto vnitrostranické boje mezi jeho podřízenými. Stalin se snažil, personálními změnami a tímto podněcováním vnitropolitických sporů, posílit svou vlastní pozici ve vedení strany a SSSR.¹⁹⁹ Zároveň je zřejmé, že Stalin stál právě o Ždanovovu tvrdou linii, zejména ve vztahu k ostatním evropským komunistickým stranám, a to vzhledem vzrůstajícímu napětí mezi SSSR a Západem.²⁰⁰

Závěr

Vítězstvím ve druhé světové válce se významně změnila pozice Sovětského svazu v mezinárodním společenství. V meziválečném období se díky své ideologické doktríně bolševické revoluce dostal Sovětský svaz do mezinárodní izolace, ke které také přispívalo Stalinovo upřednostňování zajištění vnitřní bezpečnosti státu a tím také jeho osobní upevnění moci v zemi. Nic na tom nezměnilo ani Stalinovo převzetí zahraničně-politické agendy Sovětského svazu počátkem 30. let a ani snaha Moskvy o kolektivní bezpečnost a založení protifašistické Lidové fronty Kominternou v polovině 30. let, tedy zejména po nárůstu bezprostředního nebezpečí ze strany nacistického Německa. Nezájem západních evropských států o zavedení Lidové fronty v kombinaci se Stalinovými imperiálními ambicemi nakonec vedlo k podepsání smlouvy o neútočení mezi SSSR a nacistickým Německem 23. srpna 1939.

197 KNIGHT, Amy W. Berija - Stalinův první pobočník. *Str.* 168.

198 OSTAP, Pavel. Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov. *Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* 18/7. *Str.* 160-161.

199 REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. *Soudobé dějiny* 7/4. *Str.* 554.

200 KNIGHT, Amy W. Berija - Stalinův první pobočník. *Str.* 168.

Ta sice Stalinovy přinesla určité územní zisky a také krátké odložení války s Hitlerovým Německem, ovšem ne odvrácení války. Německo napadlo Sovětský svaz 22. června 1941.

Během války se Sovětský svaz stal spojencem Velké Británie a Spojených států amerických. Byť to byl svazek spíše nedobrovolný, paradoxně vymanil Sovětský svaz z mezinárodní izolace. Po vítězství nad nacistickým Německem v květnu 1945 pak kredit Sovětského svazu a samotného Stalina na mezinárodní úrovni ještě několikanásobně stoupl. Stalin se této skutečnosti pokusil využít při jednání protihitlerovské koalice na velkých konferencích v Teheránu, Jaltě a Postupimi pro naplnění svých imperiálních ambicí. Je třeba zmínit, že v tomto období Stalin plně ovládal sovětskou zahraniční politiku. Pomocí imperiálních zisků chtěl sovětský vůdce také zajistit bezpečnost Sovětského svazu před vnějšími agresory, především proti hrozbě německého militarismu.

Toho chtěl Stalin dosáhnout rozšířením sovětského vlivu v zemích na hranicích se Sovětským svazem. V těchto státech měl Stalin v úmyslu zavést pomocí procesu sovětizace Sovětskému svazu přátelsky nakloněné režimy. V prvních poválečných letech se Moskva soustředila zejména na země střední a východní Evropy. Tato sovětská zahraniční politika měla však za následek ochlazování vztahů SSSR s jeho západními spojenci. Podle nich totiž tato politika byla v rozporu dohodami z velkých konferencí. Základem této politiky bylo, prostřednictvím prozatímních vlád poté pluralitně omezených lidových demokracií a národních front a nakonec prostřednictvím zmanipulovaných voleb, dosáhnout komunistických režimů sovětského typu. K tomu měly být komunistům nápomocny také ekonomické opatření, zejména pozemkové reformy a znárodňování hospodářství. Jako příklady sovětizace jsme vybrali polský, bulharský, rumunský a německý případ. Bulharsko a Rumunsko byly totiž součástí Stalinovy dohody s Winstonem Churchillem o sférách vlivu z roku 1944 a také patřily k poraženým zemím druhé světové války. To přispělo k tvrdému postupu při procesu sovětizace v těchto dvou státech. Německý případ nám zase dosvědčuje rozpory v postojích jednotlivých představitelů sovětského vedení. Polsko se stalo jedním z prvních ohnisek napětí mezi SSSR a západními spojenci.

Velmi problematickou se totiž otázka ustanovení polské prozatímní vlády stala již během války, kde Moskva nechala poskládat prosovětskou lublinskou vládu tvořenou jen komunisty. To však podle západních mocností odporovalo principu sebeurčení zakotvené v *Prohlášení o osvobozené Evropě*. Situace se vyřešila kompromisním začleněním demokratických představitelů do této vlády, ve které ovšem zaujímal výraznou menšinu. Nicméně západní

spojence toto řešení uklidnilo, tak mohl Sovětský svaz dále prosazovat své cíle v Polsku. To vedlo až k událostem počátkem roku 1947, kdy se v Polsku komunisté dostali na základě volebních výsledků k moci a už je zřejmě nic nemohlo zastavit na cestě k získání úplné moci v zemi.

Bulharsko a Rumunsko byly na základě jejich strategické polohy na Balkáně a také spojenectví s Osou procentuálně přiřknuty dohodou Churchill-Stalin z roku 1944 do sféry vlivu Sovětského svazu. V těchto dvou zemích velice přispěla k jejich sovětizaci přítomnost sovětských vojsk. Ta byla způsobena bulharským a rumunským postojem za 2. světové války a právě výše zmíněnou britsko-sovětskou dohodou. Z těchto důvodů byl sovětský postup v Bulharsku a Rumunsku při procesu sovětizace nejtvrdí.

Zavádění prosovětského režimu v sovětské okupační zóně Německa a otázka jeho uspořádání jako celku se stalo koncem 40. let jednou z nejzávažnějších příčin zhoršování vztahů mezi Západem a Východem. Německo se stalo jedním z nejvážnějších ohnisek studené války.

Přesto, že sovětská snaha o zavedení prosovětských satelitních režimů ve východní Evropě, vyvolávala u západních velmocí obavy a nedůvěru vůči SSSR, Stalin stále věřil v pokračování poválečné spolupráce se Západem. Nicméně s přispěním situací v Řecku, Turecku a zejména v Íránu se rozhodly Spojené státy v roce 1947 svoji zahraniční politiku přehodnotit. Tento stav byl zapříčiněn citelně oslabenou pozicí Velké Británie, která se v té době nacházela téměř před krachem. Spojené státy tak stály před rozhodnutím. Buď zmíněné státy nechají na pospas komunistům nebo v nich převezmou britské závazky. Američané se rozhodli pro druhou variantu. V roce 1947 vyhlásil americký prezident Harry Truman svou doktrínu zaměřenou na potlačování komunistických snah ve světě a americký ministr zahraničí George C. Marshall svůj plán na obnovu válkou zničeného evropského kontinentu. Stalinova reakce na tuto změnu americké politiky souvisela s utužením vazeb komunistických hnutí v Evropě k Sovětskému svazu, které vedlo ke zvýšení jejich podřízenosti Moskvě a k radikálnějšímu postupu při dokončování procesu sovětizace v jednotlivých zemích. Na podzim 1947 bylo totiž ustanoveno Informační byro komunistických a dělnických stran. Studená válka probíhala již v plném proudu. Stalinův příspěvek k jejímu vypuknutí spočíval v jeho upřednostňování bezpečnosti Sovětského svazu před pokračování spojenecké spolupráce v rámci protihitlerovské koalice, která tím pádem po skončení války ztratila svůj význam.

Mezinárodní situace ovlivňovala vnitropolitické boje spíše jako jejich prostředek než jejich pravá příčina. Tou byla spíše pověstná Stalinova paranoia či nedůvěra k jeho spolupracovníkům. Mezinárodní situace se přirozeně dotýkala nejvíce sovětského komisaře pro zahraniční věci Vjačeslava Molotova. Ten se dostal částečně do nemilosti sovětského diktátora díky spekulacím o tom, že se stane Stalinovým nástupcem. Ke vzájemným vztahům obou politiků nepříspěly ani Molotovovy ústupky, které učinil vůči západním spojencům na londýnské konferenci ministrů zahraničí na podzim 1945.

Stalina také znepokojovala rostoucí popularita maršála Rudé armády Georgije K. Žukova, který se po válce stal sovětským zástupcem ve Spojenecké kontrolní komisi Německa. Žukov však byl natolik populární v SSSR a také v zahraničí, že ho Stalin nemohl jen tak odstranit. Nejdříve tedy nechal pozatýkat maršálovi podřízené za to, že se neoprávněně obohacovali při sovětské správě německého území. V tomto případě se zřejmě jednalo o pravdivé obvinění. Dokonce se objevily domněnky, že si samotný Žukov nechal pro vlastní potřeby vypravovat do SSSR celé vlaky s německou kořistí. Celá záležitost skončila převelením maršála Žukova zpět do SSSR v roce 1946.

Jisté rozpory uvnitř vedení SSSR způsobily také tahanice o čerpání reparací z Německa. Jednotliví představitelé politické špičky a jejich resorty se přetahovaly o to, jakým způsobem naložit s německým hospodářstvím. Při řešení této otázky vykrytalizovaly dvě možné alternativy. Jednu z nich prosazoval Georgij M. Malenkov a s ním i Lavrentij Berija. Její podstatou bylo úplné rozložení německého průmyslu v rámci zaplacení reparací. Druhé řešení obhajovali Anastáz I. Mikojan a Andrej Ždanov. Ti chtěli naopak zachovat německý průmysl, aby byl schopen splácet německé reparace. Nakonec se prosadila druhá skupina v čele se Ždanovem. Ten v letech 1945-1947 zažíval politický vzestup zřejmě pro jeho radikální politický přístup. Tento spor o německé hospodářství přiživuje domněnky o politickém boji o moc mezi Ždanovem a Malenkovem v poválečném období. I když se tihle dva muži zřejmě netěšili vzájemné oblibě, tak je pravděpodobnější, že jejich spory přiživoval Stalin. Sovětský diktátor si chtěl totiž při svém zhoršujícím zdravotním stavu a menší pracovní výkonnosti intrikami, rozdělující své podřízené, upevnit vlastní vedoucí pozici v sovětské vládnoucí špičce. I když rozpory v zahraničně-politické reprezentaci Sovětského svazu existovaly, byl to Stalin, který je potlačoval a určoval jejich hraniční meze.

Summary

This bachelor thesis deals with Soviet foreign policy in the first years after World War II. It also examines the role played by Josif Vissarionovich Stalin in the foreign policy of the Soviet Union. At the same time, it tries to identify possible contradictions within the leadership of the Soviet Union, depending on the international situation. It focuses mainly on the years 1945-1947. However, the thesis deals with the short comparison of the pre-war and post-war foreign policy of the Soviet Union first. It also deals with Soviet participation in the conferences in Yalta and Potsdam in 1945. The work also deals with Soviet foreign policy in Poland, Bulgaria, Romania and Germany. In these countries, the Soviet-era process has begun, which has become one of the outbreaks of tension between Western powers and the Soviet Union. It focuses then on the reaction of the Soviet Union to the new US foreign policy of containment of Communism, which Americans began to pursue in 1947 through the Truman doctrine and the Marshall Plan. The Soviet response consisted of strengthening the subordination of the Communist parties in Europe to the Soviet leadership. In 1947, the Coordination Center of the Information Bureau of the Communist and Workers' Parties was established. The thesis also attempts to analyze relations within the Soviet leadership, depending on the geopolitical situation. It mentions the fate of Vyacheslav Molotov, Georgiy Zhukov and Andrey Zhdanov on the background of the development of the foreign policy of the Soviet Union and partly also Stalins intrigues to strengthen his position in the Soviet leadership.

Použité primární prameny:

SSSR i germanskij vopros 1941-1949: dokumenty iz Archiva vnešnej politiki Rossijskoj Federacii = Die UdSSR und die Deutsche Frage 1941-1949. 1996

Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg. Tom 1, 1944-1948 gg./ T.V. Volokitin. Rossijskaja Akademija nauk; Institut slabjanovedenija ; Federal'naja archivnaja služba Rossii ; Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii ; Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii. 1998.

Použitá literatura:

BROWN, Archie. Vzestup a pád komunismu. 1. vyd., Brno: Jota, 2011.

BUTLER, Susan. Stalin & Roosevelt: portrét partnerství. 1. vyd., Brno: Jota, 2016.

ČUJEV, Feliks Ivanovič. Vzpomínky Molotova. Praha: Orego, 1996.

DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Praha: Karolinum, 2004.

GADDIS, John Lewis. Studená válka. Praha: Sloart, 2006.

GIBIANSKIJ, Leonid Janovič. Moskva a východní Evropa: některé aspekty vzniku sovětského bloku. Soudobé dějiny 4/1, 1997.

CHLEVNJUK, Oleg Vital'jevič. Stalin: nový životopis. 1. vyd., Praha: Paseka, 2016.

CHUBARIYAN, Alexander O. a Vladimir O. PEČATNOV. Molotov 'the Liberal': Stalin's 1945 Criticism of his Deputy. *Cold War History* 1/1, 2000.

KARPOV, Vladimir Vasil'jevič. Maršál Žukov: jeho spolubojovníci a soupeři ve válce i v míru. Praha: Ottovo nakladatelství, 2012

KNIGHT, Amy W. Berija - Stalinův první pobočník. Vyd.1. Litvínov: Dialog, 1995.

KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010.

LITERA, Bohuslav. Cesta na výsluní: zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945. 1. vyd., Praha: Dokořán, 2015.

LITERA, Bohuslav. Od Jalty k začátkům studené války. *Slovanský přehled* 81/2, 1995.

LITERA, Bohuslav. Spojenci na začátku studené války: Stalin a takzvané dlouhé telegramy. Soudobé dějiny 4/1, 1997.

MASTNY, Vojtech. Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53, Stalinova léta. 1. vyd., Praha: Aurora, 2001.

OSTAP, Pavel. Boj o moc v Kremlu: Malenkov vers. Ždanov. *Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* 18/7, Praha: Neptun DeskTopPublishing, 2007.

PEČATNOV, Vladimír. "The Allies are Pressing on You to Break Your Will..." Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov And Other Politburo Members, September 1945 - December 1946. *Woodrow Wilson Centre [online]*, 1999. Dostupné na <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-allies-are-pressing-you-to-break-your-will-foreign-policy-correspondence-between>.

REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici. *Slovanský přehled* 90/1, 2004.

REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici I. *Soudobé dějiny* 7/4, 2000.

REIMAN, Michal. Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici II. *Soudobé dějiny* 8/1, 2001.

REIMAN, Michal. Stalin po válce (1945 - 1948). *Soudobé dějiny* 4/1, 1997.

TEJCHMAN, Miroslav. Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948. 1. vyd., Praha: Historický ústav, 1995.

TINDALL, George Brown, a David E. SHI. Dějiny Spojených Států Amerických. 3. opr. a dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav. Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

ŽUKOV, Georgij Konstantinovič. Vzpomínky a úvahy. 3. české vyd. (V Našem vojsku 2.), Praha: Naše vojsko, 2006. *Historie a vojenství*.